

Operasjonen var mislykket, men pasienten overlevde. Den siste sovjetiske alkohol-kampanjen og dens blandede ettermæle

AV THERESE C. REITAN

"The campaign was a clear failure at all levels" (Sakwa 1990:272)

"During the period of Perestroika, in 1985-87, an anti-alcohol campaign substantially reduced alcohol consumption, saving many lives" (Chen et al. 1996:521)

Mikhail Gorbatsjovs navn er uløselig forbundet med begrepene *glasnost* og *perestroika*, og vil alltid huskes for at han satt ved makten da Sovjetunionen gikk i oppløsning og den kalde krigen ble forvist til historien. Det er antagelig mindre kjent at Gorbatsjov startet sin regjeringstid med å erklære en varm krig mot alkoholen i mai 1985. Alkoholkampanjen, eller rettere sagt anti-alkoholkampanjen, var således hans første reformforsøk og kan ses som en viktig del av det overordnede *perestroika*-initiativet (Ivanets & Lukomskaya 1990:246; Tarschys 1993:7). For å omstrukturere en stagnerende økonomi måtte produktiviteten økes, hvilket igjen krevde tiltak mot drukkenskap og høyt alkoholforbruk. Den politiske betydningen av kampen mot alkohol på 1980-tallet var kanskje enda tydeligere i Polen der alkoholproblemet ble en viktig del av frigjøringskampen og Solidaritetsbevegelsen. Makthaverne ble beskyldt for å helle alkohol ned strupene på folk i håp om å døyve misnøyen og maksimere skatteinntektene (Moskalewicz & Zielinski 1995). Fra vår egen historie kjenner vi jo også igjen avholdssaken som mobiliseringstema i arbeiderbevegelsen og den nære koblingen mellom disse to folkebevegelsene. Ved Arbeiderpartiets landsmøte i 1911 uttalte et overveldende flertall av delegatene at bekjempelsen av drikkeondet var en avgjørende betingelse for arbeiderklassens reising

Therese C. Reitan har doktorgrad i statsvitenskap fra Universitetet i Bergen og jobber som lektor og forsker ved Södertörns högskola. Primære forskningsområde er organisasjonsteori og offentlig administrasjon, alkohol- og velferdspolitik, sosiale forhold i Øst-Europa.

(NOU 1995:24)¹. Den polske alkoholpolitiske utviklingen på begynnelsen av 1980-tallet hadde likevel et utgangspunkt i folkelig mobilisering, mens det sovjetiske demokratiseringsforsøket ble initiert ovenfra (Åslund 1991). Gerner kaller dette ”klassisk russisk manér”, med henvisning til Peter I og Stalin (1995:83). I samme stil karakteriserer Levine alkoholreformen som ”the last, as it were, sustained practical exhibit of Stalinist solutions in the history of the USSR” (1999:46).

Selv om kampanjen er blitt kraftig kritisert og latterliggjort, som Gorbatsjov selv, er det et relativt komplisert regnestykke å forfatte fordi sluttresultatet påvirkes sterkt av hvilke aspekter man tar hensyn til. Dette gjelder ikke minst de epidemiologiske konsekvensene av kampanjen (Simpura & Levin 1997:8), hvilket er en av grunnene til at reformen vekselvis betegnes som ”suksess” og ”fiasko”. I motsetning til Levines utsagn om at ”there is hardly any significant disagreement over the overall outcome of the campaign” (1999:81), er det min påstand at uenigheten er både stor og flerdimensjonal. At reformforsøket får såpass varierende omtale, og at man legger vekt på ganske ulike kriterier i sin bedømmelse, er i seg selv interessant. I tillegg har uenigheten substansiell interesse all den tid kampanjen er blitt et vanlig referansepunkt i studier av folkehelsen i det tidligere Sovjetunionen. Kampanjens eventuelle effekt på alkoholforbruket diskuteres ofte i analyser av folkehelseutviklingen i Russland i fortid, nåtid og framtid. Ettervirkningene av kampanjen trekkes gjerne inn som mulig medvirkende årsak til folkehelsekrisen på 1990-tallet, der den forventede levealder ved fødselen sank med mer enn fem år mellom 1990 og 1994 (Walberg et al. 1998), og som eksempel på grensene for politisk styrt endring.

Hoveddelen av denne artikkelen består av en presentasjon av det mangesidige ettermålet Gorbatsjovs alkoholkampanjen har fått og en diskusjon av hvilke implisitte eller eksplisitte kriterier som ligger til grunn for omdømmet. Oversikten er naturligvis ikke uttømmende, men jeg gjengir de mest sentrale arbeidene på området og har forsøkt få fram bredden og nyansene i bedømmelsene. I tillegg kommer en mer allmenn drøfting av mulighetene for politisk styring av alkoholforbruket og folkehelsen. Heri ligger de normative aspekter ved denne formen for politiske inngrep, der vi kan ane et skille mellom fagdisipliner og vitenskapsfunn. Et avgrenset epidemiologisk fokus betoner gjerne de positive effektene på folkehelsen, mens et bredere samfunnsvitenskapelig perspektiv heller peker på at eventuelle folkehelsegevinster kom til på

demokratiets bekostning; "Despite the evident success of reform in reducing alcohol-related problems, the reform was a failure as far as the political atmosphere for the prevention of alcohol problems is concerned" (Simpura 1995:468).

Alkoholkampanjen; bakgrunn og innhold

Alkoholkampanjer har kommet og gått i Sovjetunionens historie (Connor 1971, Joyce 1992, Levine 1999, Richardson 1999, White 1996). Sånn sett var det ingenting nytt eller oppsiktsvekkende i Gorbatsjovs initiativ eller i valg av tiltak, som Levine kaller "relatively moderate legal amendments" (s 65) og "medium-grade reasonable regulation" (s 63). Det nye lå i intensiteten i implementeringen og etterlevelsen av restriksjonene (Levine 1999). Intensiteten i kampanjen settes gjerne i sammenheng med problemets omfang og alvor, dvs at man nå stod overfor et alkoholproblem av hittil uante dimensjoner og at dette krevde ekstraordinære innsatser. Dette spørsmålet handler dels om den objektive utviklingen av alkoholforbruket, absolutt og relativt, og dels om en konstruktivistisk kobling mellom fenomenets objektive omfang og fortolkningen av omfanget. I tradisjonell systemteoretisk ordbruk kan vi snakke om et politisk-administrativt system som responderer på krav og behov i omgivelsene, dersom kravene og behovene erkjennes og *anerkjennes* (Easton 1965). En sak er altså å bedømme utviklingen av alkoholforbruket rent objektiv (i den grad man kan måle det), en annen hvordan utviklingen ble erkjent og problematisert i samtiden. Stort sett alle aktører som kommenterer forbruksutviklingen mener at forholdene gradvis hadde forverret seg i løpet av de siste tiårene og at forbruket på midten av 1980-tallet hadde nådd et foreløpig høydepunkt (Levine 1999:150). Hvor stort det total alkoholforbruket var er naturligvis gjenstand for ulike anslag. Det registrerte forbruket i Sovjetunionen var f.eks. halvparten så stort som det franske i 1980, og var klart mindre enn både det italienske, det ungarske, og det vest-tyske. Problemet ligger imidlertid i omfanget av det illegale konsumet, samt et drikkemønster som anses spesielt farlig (vodka-dominans og store mengder på en gang). Tremls beregninger viser at den gjennomsnittlige veksten i alkoholforbruk i Sovjetunionen i perioden 1955-79 utmerket seg internasjonalt, uavhengig av om man tar hensyn til illegalt konsum eller ikke. Bare Finland, Danmark og Island hadde i denne perioden større totalforbruksøkning enn det sovjetiske gjennomsnittet på 4,4 prosent (Tremel 1982:70). Også andre øst- og

vest-europeiske land har, og har hatt, et tildels betydelig uregistrert alkoholforbruk – ”however, available evidence, suggests that none of these had a level of unregistered, far less illegal, drinking comparable to that in the Soviet Union in the 1970s or early 1980s” (Levine 1999:163). Levine (1999) argumenterer for at veksten i alkoholforbruket hadde vært sterk før 1985 og at dette ble ansett som et voksende og stort problem av myndighetene². Ifølge anslag fra Goskomstat lå forbruket på begynnelsen av 1980-tallet på 13,9 liter per innbygger, hvorav hjemmebrenning stod for 5,2 liter (Nemtsov 1998). I 1984 lå forbruket, ifølge Nemtsov og Krakovsky (1996:21), på mellom 11 og 13,2 liter per innbygger, mens Shkolnikov og Nemtsov anslår det totale forbruket i *Russland* samme år til omtrent 14 liter og med det en plassering i verdenstoppen (1997:243f)³. En av dem som har studert alkoholforholdene i Sovjetunionen mest inngående, Vladimir Treml, mener at ”by any comparative, historical, or world health standard, the Soviet Union by the mid-1980s was facing an alcohol problem of truly crisis proportions” (1987a:53). Med dette menes et anslått totalforbruk i hele unionen på 15-16 liter per capita over 15 år. Gorbatsjov bruker på samme vis begrepet ”catastrophic” om situasjonen - med fem millioner registrerte alkoholikere og et anslått årlig økonomisk tap på 80-100 milliarder rubler pga drukkenskap (1996:220)⁴. De mange negative virkningene på arbeidsdisiplin og produktivitet nevnes gjerne; Tarschys (1993) viser til totale sosiale kostnader av alkohol(mis)bruk på 7-8 prosent av Sovjetunionens netto materialprodukt⁵ tidlig på 1970-tallet, og 8-9 prosent rundt 1980. På det ikke-retoriske spørsmålet om det egentlig var behov for noen alkoholreform i Sovjetunionen i 1985, mener Levin at ”the answer is categorically ‘yes’” (1997:35).

Den 7. mai 1985 vedtok sentralkomiteen i Kommunistpartiet å lansere en alkoholkampanje fra 1. juni samme år⁶. Kampanjen bestod av en rekke ulike tiltak, fremst en reduksjon av statlig produksjon og salg av alkoholholdige drikker, betydelige prisøkninger, høying av aldersgrensen for kjøp av alkohol til 21 år, innskrenkning i salgs- og skjenketider, reduksjon av antall utsalgssteder, nedleggelse av bryggerier og en reduksjon i jordbruksarealet for vindruer⁷. I tillegg ble strafferammene økt for offentlig drukkenskap, drikking på jobben, promillekjøring, og produksjon og salg av *samogon* (hjemmebrent). Overtredere risikerte plassering i fengselslignende rehabiliteringssentre og rettsprosessen for slike saker ble forenklet for å sikre økt gjennomstrømming. Forbud og restriksjoner dominerte, med andre ord. Blant de få tiltak

med positivt fortegn var en økt utbygging av fritidsaktiviteter i håp om å tilby et alternativ til drikking. Myndighetene ga også ordre om å øke produksjonen av, og senke prisene på, mineralvann, saft og is. Forhåpningen var at disse varene skulle suge opp en del av overskuddskapitalen som ellers hadde gått til alkohol. I tillegg ble en såkalt frivillig sammenslutning i kampen for avholdenhet stiftet i september 1985 (Bennett et al. 1998, Levine 1999, Nemtsov 1998, Shkolnikov & Meslé 1996, Shkolnikov & Nemtsov 1997, Treml 1987a, White 1996)⁸.

Alkoholkampanjen forbindes vanligvis med Mikhail Gorbatsjov, men også andre aktører må dele æren/skylden med generalsekretæren (som for øvrig fikk tilnavnet "mineralsekretæren"). Jegor Ligatsjov, sentralkomiteemedlem fra 1983 og medlem av Politbyrået fra april 1985, hadde tidligere vært førstesekretær i det regionale partiet i Tomsj. I den egenskap, og som praktiserende avholdsmann, hadde han forsøkt å gjøre Tomsj til en "alkoholfri sone". Ligatsjov var ikke med i arbeidsgruppen som forberedte kampanjen, men ble like fullt ansett som den fremste pådriveren bak restriksjonene (Richardson 1999). Mikhail Solomentsev, tørrlagt alkoholiker og ansvarlig for disiplinære spørsmål i egenskap av formann i partiets kontrollkomité, var Ligatsjovs fremste støttespiller (Brown 1996, White 1996). Disse to var ifølge Nikolaj Ryshkov, som på den tida var sekretær i sentralkomiteen og senere det året ble utnevnt til statsminister, de fremste pådriverne og preget utformingen. Det forhindret ikke at Gorbatsjov støttet helhjertet opp⁹. Han var selv kjent for sitt moderate alkoholforbruk og var etter sigende preget av konas sterke motstand mot overdreven drikking som følge av hennes brors alkoholproblemer (op.cit.).

Hvor lenge varte kampanjen?

Starten på alkoholkampanjen faller sammen med Mikhail Gorbatsjovs maktovertakelse og kan dateres til sentralkomiteens resolusjon fra mai 1985 (se ovenfor). Selv om Levin og Levin (1990) hevder at kampanjen ble lansert i 1984¹⁰, tidfestes kampanjens startpunkt som regel til en eller annen gang i perioden april-juni 1985. Overensstemmelsen er mye mindre når det gjelder sluttidspunktet. Dette kan muligens virke trivielt, men oppfatningen av kampanjens fremgang er nært knyttet til hvordan den avgrenses i tid. Dette er ikke bare et deskriptivt eller empirisk spørsmål, men handler like mye om en normativ tilnærming til politiske reformer: Om man forventer av en vellykket

reform at den skal overleve seg selv, er det også naturlig å ta hensyn til både den aktive kampanjeperioden og ettervirkningene. Spørsmålet er med andre ord hvor lenge kampanjer som denne *bør* ha effekt? En snever avgrensning i tid betyr her et fokus på perioden 1985-1987/88. Samtidig finner vi dem som diskuterer hendelser langt inn på 1990-tallet under vignetten "alkoholkampanjen". Dette reflekterer både en uenighet om når kampanjen faktisk tok slutt og et generelt avgrensingsproblem når det gjelder slike reformer, men også faglig uenighet om relevans: Er også det som hendte etter kampanjens kjernetid relevant når man skal oppsummere dens betydning? Uansett svaret på dette spørsmålet, finner vi et bredt intervall mellom ulike avslutningspunkter. Vi kan eksempelvis lese at kampanjen brøt sammen i løpet av få måneder (Marcy 1992), at den mislyktes etter ett år (Wettig 1997), at myndighetene måtte lette på restriksjonene i slutten av 1986 - dvs etter 1,5 år (Partanen 1993). Kerimi (1996) legger på et halvår til og erklærer at reformen var operativ i to år. Andre mener at kampanjen varte ut 1987, dvs 2,5 år (Shkolnikov & Nemtsov 1997, Bennett et al. 1998), mens Gray mener at "the anti-drinking crusade ended after only three years" (1993:26). Treml (1991) refererer imidlertid til kampanjens tre *første* år og til "the 1985-87 *phase* of the anti-alcohol campaign" [min utheving] (1997:225).

Nemtsovs (1998) oversikt over utviklingen er mer gjennomarbeidet og informativ. Han påpeker nettopp hvor vanskelig det er å definere et eksakt sluttidspunkt, og nøyer seg derfor med å presentere noen milepæler i avslutningsprosessen. Det første vendepunktet inntraff i juli 1987, i og med at hjemmebrenning til eget bruk ble avkriminalisert. Deretter økte den statlige omsetningen av alkohol igjen i januar 1988. I oktober 1988 vedtok sentralkomiteen en resolusjon om overflødigheten av alkoholtiltak - et vedtak som i praksis avsluttet kampanjen (op.cit.)¹¹. Levine viser også til resolusjonen fra oktober 1988, "at which point the reform was effectively disavowed" (1999:48), men mener likevel at "the offensive, moving-forward stretch of the campaign, with its original quintessence, was over already by fall 1987" (op.cit., n3)¹². Like fullt skriver Holden i 1989 at de sovjetiske myndighetene har drevet en kampanje mot alkoholisme i *fire år*, og i 1990 henviser Ivanets og Lukomskaya (s 252) til den svært positive utviklingen i "the *ongoing* reform" [min utheving]¹³. White mener at "the policy was *relaxed somewhat* in 1988" [min utheving] (1990:205) og diskuterer utviklingen langt inn på 1990-tallet i sin bok om nettopp alkoholkampanjen (White 1996). Gerner fastslår, uten nærmere forklaring

ring, at kampanjen "mot fortæring av alkohol" ble avblåst i 1990 (1995:86). Tilsvarende henviser Sergejev til "five years of the anti-alcohol policy, from 1985 to 1990" (1998:75).

Samme forfatter er heller ikke alltid konsistent i sin datering av kampanjen. Davis påpeker f.eks. at den kraftige nedgangen i det offisielle alkoholsalget da kampanjen var på sitt sterkeste ble mer enn oppveid av økningen i hjemmebrentsalget. Med andre ord var kampanjen en fiasko. Et par sider tidligere poengterer imidlertid forfatteren at det ble gjort vesentlige framskritt de *første to årene* av kampanjen (1994:309). Ettersom han ikke eksplisitt daterer kampanjen, men bare konkluderer med at den nådde sitt høydepunkt på slutten av 1980-tallet, er det noe uklart om hele kampanjen var mislykket eller om økningen i hjemmebrentsalget er et fenomen som hører til den senere fasen av kampanjen eller endog til den "postoperative" perioden. Trembl (1987a) skriver dessuten at den umiddelbare virkningen av kampanjen var oppmuntrende, i alle fall sett fra myndighetenes ståsted. Men, det er igjen uklart hva som menes med "umiddelbart". Korolenko et al. (1994) fastslår at eventuelle positive resultatene av reformforsøket var begrensede og kortvarige - uten å spesifisere hva som ligger i "kortvarig". Shkolnikov og Nemtsov (1997) gjør derimot et klarere skille mellom kampanjens kjernetid og utviklingen *etter* kampanjens slutt. De fastslår at kampanjen som sådan var relativt kortvarig, men at den fikk stor betydning for folkehelsen og dødeligheten i Russland. På samme måte gjør Ryan (1995) et poeng av et kortsiktig versus et langsiktig perspektiv og framholder kampanjens bidrag til en kortsiktig reduksjon i gjennomsnittsforbruket. Alt i alt er det rimelig å snakke om en kjernetid på omtrent to år, dernest en suksessiv nedtrapping fra 1987/88. Selv om det vanskelig lar seg gjøre å definere avslutningspunktet eksakt, mangler det oftest en problematisering av tidsperspektivet i omtalen av kampanjen - og spørsmålet er ikke bare av "akademisk" interesse.

Evaluering av et reformforsøk - suksess eller fiasko?

I sin presentasjon av alkoholpolitikken utvikling i Sovjetunionen og Kenya i senere tid, konkluderer Partanen med at "according to the standard criteria of success, both are to be regarded as total or near-total failures" (1993:129). Til tross for at han tar opp en del vesentlige forutsetninger for en vellykket alkoholpolitikk, spesifiseres ikke de nevnte "standard criteria of success" nærmere. Dette burde knapt overraske noen, all den tid det neppe fins noen slike

standardkriterier for bedømmelse av politiske reformforsøk. Evalueringslitteraturen kan hjelpe oss med en rekke potensielle, mer eller mindre målbare, kriterier, men det er vanskelig å tenke seg at det skulle finnes én allment akseptert standard som ethvert (alkohol)politisk tiltak skulle kunne bedømmes etter. Evaluering er en presumptivt rasjonell, objektiv virksomhet som samtidig finner sted i en politisk kontekst og som i seg selv har politiske undertoner. "By its very nature it makes implicit political statements about such issues as the problematic nature of some programs and the unchallengeability of others, the legitimacy of program goals and program strategies, the utility of strategies of incremental reform, and even the appropriate role of the social scientist in policy and program formation" (Weiss 1987:48). Den blandede omtalen av kampanjen er dessuten i seg selv et godt bevis på at eventuelle standardkriterier på langt nær er "standard".

Evalueringsforskning har som formål å analysere effektene av politiske tiltak og reformer i relasjon til målsettingen, uansett om målgruppen er individer, grupper, institusjoner eller samfunn. En evaluator vil forsøke å få oversikt over i hvilken grad målsettingene er blitt realiserte og å studere hvilke faktorer som har bidratt til et mer eller mindre vellykket utfall. De ulike bedømmelsene av alkoholkampanjen som her skal diskuteres er, strengt tatt, ikke alle eksempler på evalueringsforskning. Ikke desto mindre er det lett å finne eksplisitte og implisitte referanser til allmenne evalueringsbegrep som *mål*, *implementering* og *utfall/effekt*. Selv om disse begrepene kanskje forutsetter en politisk-administrativ rasjonalitet som var fremmed for det sovjetiske systemet, kan man likevel definere alkoholkampanjen som en reform. Med "reform" forstår vi da et bevisst forsøk på å oppnå en vesentlig endring i fordelingen av verdier, eller adferd, innen et politisk system uten å utfordre regimets kontinuitet eller grunnleggende identitet (Tompson 1993).

Alkoholkampanjens mål

Det er vanlig å anta at den beste måten å bedømme en innsatsen til en virksomhet er ved å granske dens "output". Om man skal evaluere et program, eller en reform, må man isolere avgrensede og målbare mål for å framskaffe presise suksesskriterier. I prinsippet er det da umulig å evaluere et program eller en reform uten å spesifisere noen målbare mål. Vi må også forutsette at det finnes en kausal sammenheng mellom reformtiltakene og reformens overordnede målsetting. Evalueringsforskeren opplever imidlertid ofte at det ikke

finnes klart definerte mål, at målene ikke er målbare, eller at målene er delvis motstridende. I tillegg skiller man gjerne mellom formelle og operasjonelle mål, dvs mellom den formelle og den "virkelige" målsettingen (Deutscher 1976, Weiss 1987).

Som nevnt er det en utbredt oppfatning blant dem som drøfter alkohol-kampanjen at Sovjetunionen faktisk hadde et alvorlig alkoholproblem på 1980-tallet og at "noe måtte gjøres" - selv om det langt fra er noen enighet om problemets faktiske omfang. Tross dette finner vi klart motstridende synspunkter på hva kampanjens formelle og operasjonelle mål egentlig var, og der- nest i hvilken grad målene var a) oppnåelige, og b) normativt riktige. Det hen- vises ofte til kampanjens målsetting og overordnede hensikt, men målene spe- sifiseres sjelden. Et godt eksempel på dette finner vi når Dorman og Towle skriver at "evidence indicates that the objectives of that campaign [...] have not been met" (1991:303) - uten at de går inn på hva disse "objectives" bestod i. Nemtsov (1998) er utypisk tydelig på dette punktet. Han mener at kam- panjens fremste mål var å få ned landets alkoholforbruk, hvilket skulle skje ved a) redusert statlig produksjon og salg av alkoholholdige drikker, og b) bekjempelse av illegal hjemmeproduksjon. Ifølge Ivanets og Lukomskaya (1990) var kampanjens primære hensikt å endre tradisjonelle drikkevaner og framdrive et kultivert måtehold. I tillegg skulle kampanjen involvere folk, sær- lig ungdom, i kreativt vitenskapelig og teknisk arbeid, amatøraktiviteter, kul- tur og idrett. Boris Levin, leder av avdelingen for alkoholstudier ved det sov- jetiske vitenskapsakademiet, skal ha forklart for et amerikansk publikum at hensikten med reformen var å fremme kultiverte drikkevaner, men at det var et stort feilskjær å sette opp urealistiske mål om oppnåelse av moderate dri- kevaner i hele befolkningen i løpet av 2-3 år (Holden 1989:878). Den samme Levin skriver åtte år senere: "From the very beginning, the set target of the reform was absolutely unreal: a country populated with almost one and all drinking alcohol was supposed at the snap of fingers, in 4-5 years, to be con- verted into a sober state" (1997:37). Lenger ned på samme side heter det at man ville oppnå totalavhold i løpet av "3 - 4, maximum 5 years". Uklarheten når det gjelder målsettingen er påfallende, hvilket delvis henger sammen med at dette ikke bare handler om å lese ulike dekretter og forordninger innenat, men også å forstå hele det politiske språket med alle dets nyanser og signaler.

Bortsett fra et forsøk på å identifisere de formelle målsettinger og en til- hørende diskusjon av deres fruktbarhet, har man også forsøkt å uteske kam-

panjens operasjonelle, eller "reelle" målsettinger. Treml mener likevel at "the real goals of the antidrinking campaign are not quite clear" (1987a:58). Henvisningene til behovet for å rive opp drikkekulturen med røttene, bekjempe alkoholmisbruk og å gjøre edruskap til en livsstil tilsier at kampanjens målsetting var å redusere alkoholforbruket til et uspesifisert lavt nivå. Samtidig propagerte man for totalavhold og latterliggjorde moderasjonstilhengerne, hvilket ga inntrykk av at totalavhold faktisk var det overordnede målet (op.cit.:59). Alkoholbruk ble framstilt som uakseptabelt og skillett mellom bruk og misbruk opphevet (Levine 1999:46ff). Det er altså noe uklart om myndighetene siktet mot totalavhold og -forbud eller "bare" en vesentlig reduksjon i alkoholforbruket. Levine mener, som Treml, at partiets resolusjoner kunne forstås som et forslag om totalforbud, men at det egentlig handlet om "not a prohibition, but not something totally unrelated to it" (1999:47) - en "semi-dry law" (op.cit.). Som nevnt innledningsvis, kan man også se kampanjen som del av en større målsetting om å forbedre produktiviteten og effektiviteten i den sovjetiske økonomien¹⁴. Skulle man komme ut av Bresjnev-tidens stagnasjon, måtte man få et fast grep på alkoholforbruket (Wettig 1997:108)¹⁵.

De ulike målene for kampanjen diskuteres i varierende grad både deskriptivt og normativt, selv om det er vanskelig å skille disse aspektene fra hverandre. Et eksempel på en normativ tilnærming kan vi finne hos Davis (1994:305), som mener at avholdsbevegelsens målsetting om totalavhold var altfor radikal for et folk som ser vodkaen som en iboende del av sin kultur. Forsøk på å endre russiske drikkevaner kan synes nytteløse i utgangspunktet; "eventually even Gorbachev realised the folly of attacking the public's propensity to drink [...]" (op.cit.:304). Likeså undrer Powell på om det sovjetiske alkoholproblemet overhode lar seg løse, all den tid det har antatt så store dimensjoner (1985:326). En lignende determinisme finner vi hos Bialer, som mener at det allerede kan være for sent å endre "this generation of workers' dislike of work and addiction to intemperate drinking" (1986:121)¹⁶.

Når kampanjens målsetting diskuteres og evalueres, havner oppmerksomheten gjerne på de bakenforliggende intensjoner. Selv om "noe" måtte gjøres¹⁷, er de fleste kritiske til totalavhold som løsning på problemet. Det meste av kritikken mot kampanjen har likevel dreid seg om de virkemidler man tok i bruk for å oppnå eventuelle mål eller grunnleggende intensjoner - med andre ord; hvordan kampanjen ble implementert:

Implementering

Implementerings- eller iverksettingsstudier bygger på en erkjennelse av at det ikke nødvendigvis er fullt samsvar mellom de intensjoner og mål som ligger til grunn for politiske reformer, og den faktiske etterlevelse og oppfyllelse av dem. I den idealtypiske beskrivelsen av forholdet mellom politikk og administrasjon iverksetter administratoren lojalt og effektivt politikernes vedtak. I en tradisjonell ovenfra-ned forståelse av politisk styring forutsettes det at myndigheter har klare målsettinger, en hierarkisk kontrollstruktur, en optimal allokering av ansvar mellom de ulike forvaltningsnivåer, et apparat for evaluering av måloppnåelse og et kvalitetssikringssystem som raskt identifiserer eventuelle avvik fra hovedmålet og som ser til å rette opp kursen dersom nødvendig. Etter Pressmans og Wildavskys klassiske studie (1973), har et utall empiriske studier bidratt til å nyansere, eller endog avvise, den idealtypiske beskrivelsen av implementeringsprosessen. I praksis er det sannsynlig at det oppstår en hel rekke avvik fra modellen når opprinnelige intensjoner omsettes i praktisk politikk av lokale "street-level bureaucracies"¹⁸. Selv om iverksettingslitteraturen utgår fra vestlige politiske systemer, er det like relevant å snakke om implementeringsproblemer også i det tidligere Sovjetunionen (White 1996:164). Vårt bilde av et statisk, monolitisk sovjetisk statsapparat er muligens misvisende (Tompson 1993). Lane og Ross (1994) mener at forvaltningen hadde en relativt stor institusjonell autonomi, hvilket i sin tur bidro til det kommunistiske regimets sammenbrudd. De tjenestemenn som skulle implementere Gorbatsjovs politikk var nemlig også sannsynlige ofre for den samme politikken (Tompson 1993:80). Byråkratenes individuelle sympatier og antipatier kan derfor også ha relevans, både før og etter Gorbatsjov. I sin presentasjon av en alkoholkampanje på begynnelsen av 1960-tallet viser for eksempel Korenevskaya til klager på enkelte byråkraters "liberale" holdninger til drukenskap på arbeidsplassen (1966:101).

Det bildet som generelt tegnes er en reform preget av gode hensikter, men dårlig håndverk (Trembl 1991). Utføringen var "amateurish" (Levin 1998:39), "primitive and unrealistic" (Shkolnikov & Nemtsov 1997:244). Delvis var tiltakene uegnede i forhold til målsettingen, delvis var tiltakene gale *per se* - uavhengig av oppgaven eller målsettingene. Listen over feilskjær er nærmest endeløs. Man viser for eksempel til en feilslått prispolitikk og en dogmatisk etterlevelse av totalavholdsidealet, tilfeldig og ad hoc -preget politisk styring, stivbent byråkrati, fasademakeri, en tendens til å se på alt alkoholinntak som

ondt, uforholdsmessig mye makt lagt i hendene på den føderale avholdsbevegelsen, grunnløse nedskjæringer i alkoholproduksjon og -omsetning, overdrevne prisøkninger, samt "barbariske" destruksjoner av vingårder¹⁹ (Davis 1994, Levin & Levin 1990:255f, Treml 1991). Shkolnikov og Meslé kritiserer den ensidige fokuseringen på begrensning av tilgjengelighet, uten noe forsøk på å påvirke de bakenforliggende årsakene til alkoholmisbruk (1996:131). Forsøket på å redusere tilgangen til alkohol resulterte i utbredt misnøye og sabotering gjennom økt hjemmebrenning. Det var dessuten et feilgrep å angripe alkoholen gjennom intensivt propaganda - en kommunikasjonsform som ikke lenger hadde noen synlig virkning på et folk som hadde sluttet å reagere på drønnet fra sovjetiske media (Davis 1994:305ff). Grunnlaget for autoritær politisk kontroll var svekket og bidro til kampanjens misere (Wettig 1997). Manglende folkelig støtte, manglende legitimitet, og fremmedgjøring nevnes også ofte, både som forklaring på hvorfor kampanjen ikke lyktes og som eksempel på hva kampanjen førte til (Davis 1994, Levin & Levin 1990, Shkolnikov & Nemtsov 1997, Tulchinsky & Varavikova 1996, DeBardeleben 1997). At kampanjen mislyktes fordi myndighetene ikke greide å holde (den illegale) alkoholproduksjonen i sjakk (Partanen 1993:130), er en mer instrumentell forklaring på implementeringsproblemene. Gorbatsjov selv tilhører også gruppen hvis fremste budskap kan oppsummeres med "godt tenkt, dårlig gjennomført". I hans øyne endte kampanjen dessverre opp som nok et eksempel på hvordan troen på kommandometoder, ekstremisme og administrativ overivrighet kan ta knekken på en god idé (Gorbachev 1996:221).

Som en kuriositet kan nevnes visse entusiastiske lovord om Gorbatsjovs "fasthet". Kontorovich roser hans lederskap og viljen til å bekjempe byråkratisk motstand mot endring og viljen til radikalisme i gjennomføringen av nye tiltak. I en kommandoøkonomi fungerer kommandoer best (1987:45f).

Effekter

Den sterkeste interessen og debatten om kampanjen har naturlig nok dreid seg om dens positive og negative effekter, effektene omfang og eventuelle varighet. Selv om den overordnede målsettingen altså har vært uklar, lå det i kortene at reformen måtte bidra til en viss reduksjon i alkoholforbruket og/eller alkoholrelaterte problemer innen rimelig tid for å kunne betegnes som vellykket. Alkoholkampanjen byr på en unik mulighet til å ekstrahere den rene effekten av alkoholmisbruk på mortaliteten, ettersom inngrepet var så raskt og

voldsomt at andre folkehelsefaktorer neppe kunne ha endret seg særlig på så kort tid (Shkolnikov & Meslé 1996:131f). Kampanjen kan ses som et gigantisk naturlig eksperiment (Nemtsov 1998). Med forbehold for eventuelle pålitelighetsproblemer, er endringene i alkoholrelatert dødelighet og sykelighet en god indikator på omfanget og varigheten av endringer i alkoholkonsumet. Shkolnikov og Meslé nøler derfor ikke med å snakke om en mortalitetsnedgang *forårsaket* av alkoholkampanjen i 1985-87 (1996:115).

Effekter på det registrerte forbruket

Det vesentligste spørsmålet i denne sammenhengen er i hvilken grad kampanjen førte til et redusert alkoholforbruk, men svaret henger nøye sammen med 1) valg av tidsperspektiv, og 2) hvorvidt man velger å se på legalt forbruk eller på totalforbruk. Kort fortalt finner vi de mest positive resultatene når tidsperspektivet er relativt begrenset, dvs 1985-1987/88, og når oppmerksomheten primært er rettet mot det legale forbruket. Bildet blir gradvis mer negativt jo videre tidsperspektivet er og jo mer oppmerksomhet som vies også det illegale forbruket (Lehto 1995, Treml 1987b).

Det er relativt stor enighet om at det fant sted en vesentlig nedgang i den statlige produksjonen og omsetningen, og en tilsvarende nedgang i det legale forbruket (Lehto 1995:64, Mikalkevicius & Sinkunas 1992). Treml (1987b) anslår at forbruket av statlig produsert alkohol lå på 5,6 liter per capita i 1986, hvilket innebar en oppsiktsvekkende halvering i forhold til 1984. Som følge av store kutt i alkoholproduksjonen, minsket forbruket med omtrent 60 prosent fra 1984 til 1987. Med utgangspunkt i offisiell statistikk forklarer Ivanets og Lukomskaya at forbruket av ren alkohol minsket fra 8,4 liter per capita i 1984 til 3,3 liter i 1987 – et tydelig tegn på kampanjens effektivitet (1990:250). Bortsett fra i forbudsperioder hadde ingen land noensinne oppnådd en så stor reduksjon på mindre enn tre år (Treml 1991:129). Selv om man gjerne anser de sosiodemografiske forskjellene i drikkemønster å være relativt mindre i Russland (Partanen 1987), tyder upubliserte forskningsresultat på at kampanjen påvirket forbruket hos mannlige arbeidstakere med høyere utdanning i sterkere grad enn tilsvarende lavt utdannede, hvilket kan forklares med en større omsorg for karrieren, frykt for å miste jobben og den status som jobben eventuelt medførte. Gruppen med høyere utdanning var dessuten mindre villig til å bruke tid og krefter på å stå i kø²⁰(Shurygina 1997)²¹.

Effekter på totalforbruket

Selv om de fleste kommentatorer er enige i at det legale forbruket minsket noe i kampanjens første år, er uenigheten mye større når det gjelder omfanget av det illegale forbruket og dermed utviklingen i det *totale* alkoholforbruket i denne perioden. I perioden 1984-87 var antagelig den raske nedgangen i dødeligheten i stor grad er en ren effekt av redusert totalforbruk, ettersom det ikke fant sted andre vesentlige endringer som kunne ha gitt så store virkninger på så kort tid (Shkolnikov & Meslé 1997:239). Treml mener at den illegale produksjonen veide opp for en del av fallet i statlig produksjonen og konsumet, men at en faktisk forbruksnedgang på rundt 35 prosent likevel må anses som betydelig (1991:131). Rapporter om nedgang i antall alkoholrelaterte ulykker, antall skilsmisser som følge av den ene ektefellens alkoholproblemer²², andel lovovertrедelser i alkoholpåvirket tilstand, offentlig drukkenskap osv tydet på en reell nedgang i forbruket. Selv om slike rapporter må leses med forsiktighet, anslår White en nettominskning i størrelsesorden 23-25 prosent, hvilket også er betydelig (1996:104). Den sterke oppmerksomheten på, og kontrollen av, eventuell illegal produksjon forhindret en nevneverdig økning i tilførselen av *samogon* - "but only for the first few months and only in part" (Levine 1999:75). Tross usikre estimat for det uregistrerte forbruket i Sovjetunionen etter 1985 (Lehto 1995:64), mener enkelte at andelen hjemmebrent snart var på høyde med det legale forbruket (Levine 1999:75²³, Zaigraev 1997).

Nemtsov et al. (1989) mener at forekomsten av alkoholpsykoser kan tjene som en pålitelig indikator på effektiviteten av alkoholtiltakene, og finner at antall registrerte alkoholpsykoser i Moskva sank med 2/3 mellom 1984 og 1986. Basert på data fra hovedstaden finner Nemtsov (1998) at det totale forbruket sank med 28,6 prosent på 1,5 år, fra kampanjestarten i 1985. Lehto (1997) mener at forbruket sank kraftig også i Sovjetunionen som helhet i 1985-87, med en viss nedgang i noen av de øst- og sentraleuropeiske landene²⁴. På den andre siden er det mange som hevder at totalforbruket *ikke* sank og at det til og med kan ha *økt* på grunn av kampanjen. Selv om offisiell statistikk viser en dramatisk forbruksnedgang i 1985-87, mener Levin at inntaket i realiteten ikke minsket med en eneste dråpe (1997:39). Ved inngangen til 1990-tallet var totalforbruket tilbake på samme nivå som før kampanjen og på dette tidspunktet hadde dessuten spritandelen økt fra 60 prosent tidlig på 1980-tallet til 90 prosent. På dette tidspunktet kostet dessuten alkoholen dobbelt så mye som før kampanjen og belastet dermed familiebudsjettene dobbelt så

hardt (op.cit.)²⁵. Ivanets og Lukomskaya mener dessuten at kampanjen ga opphav til nye alkoholrelaterte problemer (1990:251), med enda større vodka-dominans (Tremml 1997, Zaigraev 1997). Alkoholmisbruket bredde seg dessuten ned i stadig yngre aldersgruppene (Joyce 1992:111; White 1996:165) og for første gang drakk jentene mer enn guttene (White 1996:165)²⁶. Lehto understreker igjen hvor viktig det er å spesifisere sitt tidsperspektiv når han hevder at det tross en positiv utvikling på slutten av 1980-tallet, sannsynligvis fant sted en økning i totalinntaket på 1990-tallet etter en oppgang i det uregistrerte forbruket (1997:94). De ulike utviklingsfasene mellom 1984 og 1992 er dermed uttrykk for "the effectiveness and ineffectiveness of the Gorbachev administration's strategy" (Ryan 1995:646).

Effekter på dødelighet og forventet levealder

Forholdet mellom dødelighet og alkoholforbruk i det tidligere Sovjetunionen har vært gjenstand for livlig debatt, og henger sammen med en generell diskusjon om forholdet mellom mortalitet og alkoholforbruk. Etter hvert finnes det ganske betydelig epidemiologisk bevis for et samband mellom alkoholkonsum og generell dødelighet (Deev et al. 1998). Sambandet er spesielt sterkt når det gjelder dødelighet av eksterne årsaker, og "alcoholism may be the most significant, socially eliminable factor involved in lowering the morbidity and mortality of the population" (Mesentseva & Rimachevskaya 1990:872). Forbindelsen mellom kardiovaskulær dødelighet og alkoholforbruk har likevel vært vanskeligere å påvise, både generelt (Lehto 1995:65) og for Russland og Øst-Europa spesielt (Bobak & Marmot 1999, McKee & Britton 1998, Zatonski et al. 1998). Sambandet mellom en politisk reform og eventuelle endringer i folkehelsen er enda vanskeligere å avdekke. Selv om Shkolnikov og Meslé (1996), Shkolnikov og Nemtsov (1997:239) forsikrer oss om at trenden i den standardiserte dødelighetsraten i Russland henger sammen med variasjoner i alkoholforbruket siden midten på 1970-tallet, og at de voldsomme mortalitetsfluktuasjonene på 1980-tallet primært henger sammen med alkoholkampanjens oppgang og fall, er en slik årsakssammenheng altså i varierende grad akseptert (Bobak & Marmot 1999²⁷). Skeptikere framhever problemer med spuriøsitet og begrensninger i data; "studies linking alcohol to mortality do not control for smoking or other risky behaviors, because of data limitations" (Becker & Hemley 1998:1960). Simpura og Levin poengterer som nevnt at de epidemiologiske effektene av kampanjen er omstridte, men

innrømmer at "evidently, the campaign had some positive effects on public health for a year or two" (1997:8). Blum og Monnier (1989) tror også at vi primært har å gjøre med en kortvarig effekt som verken kan tilskrives endringer i helsevesenet eller langsiktige trender og påpeker at fallet i mannlig mortalitet antagelig startet før kampanjen. Også Kingkade mener at det fins tegn på en pågående mortalitetsnedgang allerede før våren 1985, selv om han tilskriver kampanjen mye av æren for dødelighetsnedgangen i 1985-86 (1988:396). Shkolnikov et al. skriver likeledes at den positive trenden midt på 1980-tallet var "short-lived" og at den forventede levealderen for menn sakte falt i 1988-1991, mens den stagnerte for kvinnene. Likevel lå den for begge kjønn på et høyere nivå enn hva tilfellet var på begynnelsen av 1980-tallet (1998:1996).

Som tilfellet med det registrerte alkoholforbruket anerkjenner de fleste at det for første gang på mange år var en markert nedgang i den sovjetiske dødeligheten i 1985-87 (Brainerd 1998, Davis 1994, Lehto 1995, Tulchinsky & Varavikova 1996). I tillegg er det svært vanlig at man antyder en årsakssammenheng mellom kampanjen, endringer i alkoholforbruket, og dødelighetsnedgang. Davis skriver for eksempel at den totale dødeligheten sank fra 10,6 til 9,7 per 1000 i løpet av kampanjens første 18 måneder. I tillegg sank antall alkoholrelaterte forgiftninger, ulykker og "trauma" med 38,6 prosent (1994:305). Powell beskriver hvordan dødelighetssifrene "appear to have improved in the very recent past", og forklarer i parentes at denne utviklingen sannsynligvis henger sammen med alkoholkampanjen (1991:176). Ifølge Rimashevskaja var den negative befolkningsveksten i det tidligere Sovjetunionen lavest i 1986 - hvilket kan ses som "a temporary effect of the antialcohol campaign" (1993:56) - og Joyce viser til en 29 prosents nedgang i alkoholrelaterte sykdommer mellom 1985 og 1989 (1992:109). Becker og Bloom (1998) mener at økningen i forventet levealder mens kampanjen pågikk, og tilbakefallet straks etterpå, indikerer at alkohol er en nøkkelfaktor i folkehelseutviklingen. Walberg et al. viser til en vesentlig forbedring i forventet levealder ved fødsel i 1985, "coinciding with a major campaign to reduce alcohol consumption" (1998:312)²⁸. Den sterkeste økningen i forventet levealder i de baltiske stater i etterkrigstiden fant sted mellom 1985 og 1987, "when measures were taken to restrict the production and consumption of alcohol" (Krúmins & Zvidrins 1992:261). Blum og Monnier (1989) påpeker at de drastiske tiltakene mot drukkenskap har vært viktige ettersom alkoholrelaterte dødsfall har utgjort en stor andel av den høye ulykkes- og voldsdø-

deligheten. At endringer i nettopp ulykkesdødeligheten gir en god pekepinn på variasjoner i alkoholforbruket, framheves også av Andreev: Analyser av månedlige endringer i dødelighetstallene i perioden 1985-86 viser med all tydelighet at minskningen er en umiddelbar konsekvens av "drastic measures taken in May 1985 to curb alcohol consumption and alcoholism in the USSR" (1994:288). Det samme gjelder for Baltikum, der nedgangen i dødeligheten som følge av ulykker, skader og forgiftninger på midten av 1980-tallet "is mainly connected with the 1985 restrictions imposed to reduce alcohol consumption". Den totale dødeligheten i Baltikum var likevel høyere i 1988-89 enn i 1986 pga økt hjemmeproduksjon av alkohol (Krúmins 1994:412f). I en rapport om helsesituasjonen i Estland heter det at den forventede levealder sank fra 1987 til 1993, etter en økning i 1985/86 som *muligens* skyldtes alkoholkampanjen (WHO 1997).

Lehto er mer spesifikk i dette spørsmålet og hevder at kanskje mer enn en tredel av endringene i forventet levealder i Russland har sterk sammenheng med endringer i alkoholforbruket (1997:95). Likeså skriver Notzon et al. at kampanjen resulterte i en rask minskning av alkoholforbruket som klart sammenfalt med en kortvarig økning i forventet levealder (1998:794). Chen et al. er ikke i tvil; i perioden 1985-87 bidro kampanjen til en vesentlig reduksjon i alkoholkonsumet og sparte dermed mange liv (1996:521). Leon og Shkolnikov (1998) framhever at en innledende økning i forventet levealder ved fødsel var et resultat av alkoholkampanjen, og Shkolnikov et al. slår fast, om enn med en viss reservasjon at "it is now well documented that this speedy improvement was *almost certainly* a direct result of the anti-alcohol campaign" [min utheving] (1998:1996). Chen et al. mener samtidig at kampanjen kan ha utsatt en del dødsfall slik at dagens dødelighetskrise delvis er en forsinket effekt av "the successful health intervention of the late 1980s" (1996:521). Bennett et al. spesifiserer antallet utsatte dødsfall som følge av kampanjen til et sted mellom 360 000 og 560 000 (1998: 1936, n 4). Ifølge Mezentseva og Rimachevskaya minsket antall alkoholrelaterte dødsfall betydelig etter 1985 som følge av de effektive tiltakene for å bekjempe alkoholen. Følgelig økte den forventede levealderen til 69,8 år i 1987 (1990:867). Tulchinsky og Varavikova noterer også at alkoholrelaterte dødsfall minsket raskt, særlig blant menn, og at innen 1986/87 hadde den forventede levealder økt med 2 år for menn og 1 år for kvinner. Etter at kampanjen kulminerte i 1988, økte dødeligheten for disse årsakene igjen (1996:316). Ivanets og

Lukomskaya skriver at dødeligheten sank fra 10,8 i 1984 til 9,9 i 1987, og at den gjennomsnittlige forventede levealder økte for første gang på ett tiår. Dessuten minsket forskjellen mellom gjennomsnittlig levealder for menn og kvinner. Innen 1987 hadde den alkoholrelaterte sykkeligheten sunket med 11 prosent i forhold til 1984 og forekomsten av alkoholpsykoser var tre ganger mindre i 1986 enn i 1984. I sum indikerer dette en reell nedgang i forekomsten av alkoholisme (1990:251). Cockerham forklarer hvordan russiske demografer gir alkoholkampanjen æren for den kortvarige økningen i menns livslengde på midten av 1980-tallet, og at den påfølgende minskningen i forventet levealder kan henføres til livsstilsfaktorer (1997:125). Notzon et al. kommenterer den oppsiktsvekkende økningen i forventet levealder i Russland mellom 1985 og 1987 med å henvide til brå minskning i alkoholforbruket som følge av Gorbatsjovs alkoholkampanje, foruten *perestroikaens* framtidshåp (1998:795). Shkolnikov og Vassin mener også å finne bevis for kampanjens effekt i den regionale og aldersmessige fordelingen av økningen i forventet levealder; den var nemlig størst i rurale strøk i Russlands europeiske del og blant menn i alderen 15-59 år. Det er også i denne gruppen man finner relativt størst alkoholforbruk. "This result may be interpreted as a manifestation of the impact of the anti-alcohol campaign on the value of regional variation of life expectancy and the change in certain areas in European Russia in 1988" (1994:395)²⁹. Nemtsov og Krasovsky (1996) står kanskje for den mest eksplisitte redegjørelsen for økningen i forventet levealder og beregningen av sparte liv. De hevder at den forventede levealder innen 1987 hadde økt med 3,2 år for menn og 1,2 år for kvinner, hovedsaklig pga en nedgang i alkoholrelaterte voldsomme dødsfall. Forfatterne mener at alkoholkampanjen sparte 700 000 liv i perioden 1985-87. Innen 1992 hadde tallet økt til omtrent 1 million (1996:22). Nemtsov (1997) utleder videre et lineært forhold mellom alkoholkonsum og endringer i forventet levealder i denne perioden, og at endringene i forventet levealder mellom 1984 og 1992 nesten utelukkende kan henføres til endringer i alkoholforbruket i samme periode³⁰.

Treml er adskillig mer skeptisk og påpeker at kampanjens demografiske, helsemessige og sosiale effekter har vært misforstått og overdrevet. Nemtsovs anslag for sparte liv bygger på manipulert statistikk og kan ikke tas for god fisk (1997:231). Tremls fremste argument er at alkoholpsykoser, kronisk alkoholisme og levercirrhose først utvikles etter flere år og at det derfor er ganske usannsynlig at nedgangen i alkoholforbruk skulle gi så raskt utslag på den alko-

holrelaterte dødeligheten. Også Nemtsov (1998) er i sin studie fra Moskva-området forundret over hvor brått de alkoholrelaterte problemene synker. På den annen side påpeker Nemtsov og Shkolnikov (1995) at alkoholmisbruk i den europeiske delen av Sovjetunionen er spesielt sterkt koblet til dødelighet som følge av ulykker, forgiftninger og skader. Dette henger fremst sammen med et drikkemønster der store mengder alkohol inntas på kort tid ("binge drinking"³¹). Likeså antar Nemtsov at alkoholrelaterte, voldsomme dødsfall reflekterer forbruksnivået mest presist (1998:1508). Med fokus bare på ulykkesdødelighet konkluderer da Zvidrins og Krúmins med at kampanjen *utvilsomt* bidro til mortalitetsfallet, selv om det i deres øyne har vært en tendens til å overdrive effektene (1993:155). Her bør også nevnes at Boutenko og Razlogov (1997:318) mener at kampanjen faktisk "adversely affected people's health".

Synet på kampanjens betydning varierer altså med *hva slags* alkoholrelaterte lidelser det er snakk om; effektene er mer umiddelbar og påtagelig når det gjelder ulykker og selvmord enn eksempelvis levercirrhose og mentale forstyrrelser. I en sammenligning av levercirrhosedødeligheten i Frankrike og i Sovjetunionen midt på 1980-tallet finner Blum og Monnier at sistnevnte ligger klart best til, men at "these low values cannot be due to Gorbachev's campaign [...], as these illnesses take a long time to develop" (1989:232)³².

Som nevnt tviler Treml sterkt på om en økning i forventet levealder på 0,9 år for menn og en minskning på 13 000 selvmord overhode var mulig etter bare åtte måneder og tror Goskomstat eller lavere rapporteringsenheter kan ha overrapportert effektene (1991:132). Leon et al. hevder imidlertid at de store variasjonene i dødeligheten i Russland mellom 1984 og 1994 etter alt å dømme er genuine (1997), og ifølge Chen et al. er den nåværende dødelighetskrisen reell - *ikke* et produkt av manipulering eller unøyaktigheter i tidligere statistikk (1996:518).

Andre (bi-)effekter

Bortsett fra de potensielle effekter som allerede er nevnt, tilskrives kampanjen æren eller skylden for en rekke andre fenomener - de fleste knyttet til arbeidsliv, familieliv, kriminalitet og økonomi. På plusskontoen finner vi en, i alle fall temporær, reduksjon i drikking på arbeidsplassen og mindre fravær som følge av drukkenskap (Davis 1994, Ivanets & Lukomskaya 1990, Joyce 1992, Manning 1992). Gorbatsjov (1996) og Ligatsjov (1993) framhever selv nedgangen i antall ulykker, tapt arbeidstid, pøbelstreker, og skilsmisser som følge

av drukkenskap og alkoholisme. Forekomsten av alkoholisme i Litauen sank etter 1988, hvilket sannsynligvis var en forsinket konsekvens av alkoholreformen (Mikalkevicius & Sinkunas 1992:61). Ivanets og Lukomskaya (1990) framhever en nedgang i voldsbruk både på arbeidsplassen og i hjemmet, i tillegg til færre alkoholrelaterte trafikkulykker og lovbrudd³³. Med mindre drikking på arbeidsplassen fulgte dessuten en produktivitetsøkning og bedret økonomi i 1986 (Trembl 1987b, Partanen 1993). Wasserman et al. (1994, 1998) viser til en betydelig minskning i den sovjetiske selvmordsraten i perioden 1984 til 1988, noe de primært tilskriver redusert alkoholforbruk i samband med kampanjen. Dessuten mener Dorman og Towle (1991) at reformen ga helse spørsmål større oppmerksomhet enn tidligere kampanjer hadde greid. Etableringen av det nasjonale forskingssenteret for medisinsk-biologiske rusmiddelproblemer betydde en forbedring av diagnostisering og behandling av alkoholisme (Ivanets & Lukomskaya 1990). Samtidig økte utgiftene til behandling voldsomt når 153 "narkologiske" klinikker i 1984 var blitt til mer enn 500 i 1988 (Joyce 1992:109). Etableringen av det nasjonale edruskapsforbundet bidro dessuten til en vitalisering av sivilsamfunnet og til økt entusiasme (Partanen 1987).

På minuskontoen finner vi anklager om at kampanjen drev folk inn i narkotikamisbruk i sin søken etter et alternativ til sprit. Partanen hevder for eksempel at det meste av nedgangen i statlig alkoholproduksjon ble erstattet med illegal sprit og "*various surrogates for alcohol*" [min utheving] (1993:130). Levin og Levin mener at kampanjen åpnet for alternative måter å dekke alkoholetterspørselen, hvorav "illegal liquor and drugs" var de mest skadelige (1990:256), mens Boris M. Levin gir kampanjen et mer utvetydig ansvar for en "unprecedented rise in drug addiction" (1997:40; 1998). I en studie av alle innleggelsler på et avrusingssenter i Moskva mellom 1984 og 1987 finner Luzhnikov et al. (1989) at pågangen ble fordoblet samtidig som tallene for *alkoholrelaterte* forgiftninger sank betraktelig. De nye alkoholrestriksjonene medførte en betydelig nedgang i alkoholavhengighet og alkoholrelaterte dødsfall, men dette ble trolig delvis oppveid av en økning i narkotikarelaterte forgiftninger. Darialova (1991) mener at "chemical abuse" har økt særlig etter at Gorbatsjovs kampanje i 1985-87 gjorde alkoholen mindre tilgjengelig. Dette argumentet fremmes også i en UNDP-rapport om levekårene i Ukraina (1995) der det heter at spredningen av narkotika og prostitusjon er to av de mindre heldige biprodukter av liberaliseringen etter Sovjetunionens

sammenfall. Det er likevel ikke helt klart om det er alkoholkampanjen eller Sovjetunionens sammenbrudd som er den primære årsaken til et økende narkotikaproblem i Ukraina. Krumins og Zvidrins (1992) noterer at antallet nye tilfeller av alkoholisme og alkoholpsykoser i de baltiske stater sank mellom 1985 og 1988, men at det også har vært en sterk økning i forekomsten av narkotikaavhengighet, spesielt blant ungdom³⁴.

Kramer ser likevel få overbevisende argument for en slik sammenheng, og mener kampanjen stimulerte forbruket av *samogon* framfor narkotika (1991:102, n 44). Kerimi (1996) er også skeptisk til påstander om en direkte utbyttbarhet mellom alkohol og psykofarmaka og narkotiske stoffer. Forholdet mellom narkotika og alkohol er komplekst og vestlige erfaringer tilsier ikke at stoffene uten videre er utbyttable. Ikke desto mindre synes sovjetiske eksperter å være overbevist om at narkotika brukes som alkoholsubstitutt (Tremml 1987a:66).

Kampanjens betydning for forbruket av alkoholsurrogater, i motsetning til narkotiske stoffer, er mindre omstridt. Det finnes således et utall rapporter om økninger i forgiftninger og dødsfall av etterbarberingsvann, metanol, frostvæske og andre giftige væsker (Buckley 1993, Ivanets & Lukomskaya 1990, Tremml 1987a, White 1990). Strengere straffer for offentlig drukkenskap og drikking på arbeidsplassen drev alkoholinntaket inn i hjemmene, hvilket medførte mer husbråk, vold og hærverk (Tremml 1987a). Kriminaliteten som sådan økte jevnt og trutt og antall lovbrudd under påvirkning av alkohol steg til samme nivå som før kampanjen. Andelen mord i alkoholpåvirket tilstand var endog høyere enn tidligere (Joyce 1992, White 1996:166). Den enorme produksjonen av *samogon*, og tyveri av gjær og sukker, representerte i seg selv en økt illegal aktivitet som også stimulerte til annen organisert kriminalitet (Brown 1996, Levin 1998, Manning 1992, Zaigraev 1997). Kampanjen skal ha bidratt til framveksten av nye gråsoner, informelle entreprenører, og organiserte kriminelle grupper og en allmenn kriminalisering av samfunnet (Sergeyev 1998, Tomass 1998).

Som tidligere nevnt, påpeker både Tremml og Partanen at den sovjetiske økonomien og arbeidseffektiviteten viste tegn til forbedring i 1986. Men påstander om at reformen medførte finansielt kaos, enorme underskudd i statskassen og sterk inflasjonsøkning er også hørbare (Levin 1998, Sergeyev 1998). Lavere alkoholinntekter, redusert omsetning av en vare som hadde sugd opp overskytende kjøpekraft, og sukkermangel som følge av økt hjem-

mebrenning - alt dette bidro til en grunnleggende fiskal ubalanse. Den overskytende likviditeten var samtidig et betydelig hinder for eventuelle markedsreformer (Blaney & Gfoeller 1993, DeBardeleben 1997: 91/113; White 1990:111). De to faktorene som primært påvirket statens inntekter i perioden 1985-87 var ifølge Åslund (1991) sviktende alkoholinntekter, samt inntektsfallet i oljeeksporten. Ligatsjov kommenterer også dette spørsmålet i sine memoarer, og mener at det er helt uhørt å gi kampanjen skylden for "disrupting monetary circulation". Hans fremste motargument er at kampanjen først begynte i mai 1985 og "in its acute form" varte i mindre enn to år og i løpet av denne perioden hadde folk ennå ikke opplevd store inntektsøkninger (1993:338).

Det er flere som også har poengtert hvordan kampanjen bidro til økt mistillit til og motstand mot Gorbatsjovs lederskap, myndighetene, og alkoholpolitikk generelt sett (Zaigraev 1997)³⁵. Alkoholkampanjen ble liggende som et politisk og ideologisk åk over den tidligere østblokken (Simpura 1995), og Bialer mener "this campaign is probably one of the most unpopular in Soviet history" (1986:121). På den andre siden skriver Partanen i 1987 at hverdagslivet i Sovjetunionen ser ut til å være "enlivened by an enthusiasm reminiscent of the 1920s and the early 1930s" (s 536), og i 1993 skriver han at kampanjen hadde bred folkelig oppslutning - spesielt fra kvinnene (s 130). Brown gjør på samme måten et poeng av den store oppslutningen blant nettopp kvinner, i alle fall i innledningsfasen (1996:142). White viser til ulike spørreundersøkelser som ble foretatt i 1985-86 der flertallet ga tiltakene en positiv mottakelse og uttrykte optimisme angående muligheten for å beseire alkoholismen en gang for alle. I lignende undersøkelser fra 1987 og utover hadde imidlertid optimismen tydelig avtatt (1996: 63f. /104f. /148). Men så sent som i 1990 skriver Ivanets og Lukomskaya at kampanjen har fått "powerful backing from the people" (s 252), og Wyman (1997) refererer til en spørreundersøkelse våren 1989 som ga Gorbatsjov en "approval rating" på 94 prosent, samt data fra 1988 som antydte at et flertall i befolkningen stilte seg bak generalsekretærens analyse av årsakene til Sovjetunionens problemer³⁶.

Alkoholens betydning for folkehelsen og den politiske utviklingen

Som det forhåpentligvis har framgått, er meningene ikke bare delte, men også tydelig motstridende, når det gjelder effektene av Sovjetunionens siste krig mot alkoholen. Men tross relativt stor uenighet om *hva slags* effekter kampanjen

har hatt, tilskrives den oftest stor betydning: "Gorbachev's antidrinking campaign has so far affected people's lives and incomes, state and local finances, day-to-day operations of the MVD (Innenriksdepartementet), and interrepublican income to a much greater extent than other *perestroika* reforms" (Trembl 1991:133). Gerner tar enda hardere i og mener at alkoholkampanjen faktisk bidro til Sovjetunionens sammenbrudd (1995). Statsapparatets legitimitet fikk en alvorlig knekk som følge av store skatteinntektstap med påfølgende inflasjonsgalopp, tiltagende kriminalisering på grunn av økt illegal alkoholumsetning, og en utbredt hamstringsøkonomi med påfølgende varemangel. At alkoholen bidro til Sovjetunionens sammenbrudd er da bare en logisk konsekvens av at den i sin tid medvirket til Sovjetunionens tilblivelse; totalforbudet som ble innført i forbindelse med krigsutbruddet i 1914 førte til et raseri som først tvang fram tsarens abdikasjon og deretter den provisoriske regjeringens fall i 1917 (Gerner 1995).

Samtidig er det viktig å påpeke at kampanjens betydning, positiv eller negativ, bare diskuteres i den grad alkohol og alkoholkampanjen eksplisitt tematiseres. Visse studier av den sovjetiske folkehelseutviklingen i denne perioden nevner knapt kampanjen med ett ord - primært fordi alkoholens betydning tones ned eller utelates helt. I Feshbachs og Rubins (1991) diskusjon om medvirkende årsaker til folkehelseproblemer i Sovjetunionen peker de på forbedringen i dødsraten og aldersspesifikk dødelighet etter 1985, men "alkohol" nevnes ikke - og følgelig heller ikke alkoholkampanjen. Forfatterne retter i stedet søkelyset på ulike miljøproblemers innvirkning på folkehelsen. I en artikkel om avvikende adferd, som alkoholisme, selvmord og kriminalitet i St. Petersburg, viser Gilinskiy til "a decrease in the level of the basic forms of deviant behaviour" (inkludert alkoholrelaterte forgiftninger) fra midten av 1985 til 1987 (1997:456). Forfatteren vil nødvendigvis trekke enkle slutninger om kausale samband mellom økonomiske, politiske og demografiske prosesser i perioden. Likevel nevnes ikke alkoholkampanjen med ett ord - i stedet beskrives perioden som "characterized by a strong sense of spiritual and psychological elevation [...], a feeling of release, and the anticipation of an improved quality of life associated with the democratization of public life, freedom of press/speech, and the removal of the old ideological barriers" (op.cit.). Little (1998) diskuterer ulike faktorer bak den forverrede folkehelsen i Sentral- og Øst-Europa etter 1989, men alkoholens betydning er sterkt nedtonet og alkoholkampanjen nevnes heller ikke. Forfatteren mener alkohol kan forklare

økningen i cirrhosedødelighet, men bare en "certain fraction" av voldsomme dødsfall. Videre har alkoholen bidratt til kreftøkning og "probably heart disease" [min utheving] (s 162). I sin studie av det økende gapet mellom dødeligheten for menn i øst og vest, finner Watson at nedgangen i de sovjetiske tallene i 1985-1986/87 henger sammen med "a period which saw new, and briefly sustained, hope and a 'tremendous release of tension' with coming to power of Gorbachev and the introduction of *glasnost*" (1995:930). Watson anser ikke at livsstilsfaktorer (inkludert alkoholforbruk) har særlig stor forklaringskraft når det gjelder helseforskjeller mellom øst og vest, og dermed blir alkoholkampanjen tilsvarende mindre relevant. Her er det interessant å kontrastere Watsons studie med Lehtos analyse av samme spørsmål, nemlig de økende helseforskjeller mellom Øst- og Vest-Europa. I perioden 1980 til 1995 (Watsons observasjonsperiode er fra midten av 1960-årene og framover), hevder Lehto nemlig at "alcohol consumption seems to be among the main determinants of the East-West health gap - particularly so in the NIS" (1997:96).

Slike observasjoner reflekterer faglige motsetninger i synet på alkoholens innvirkning på utviklingen i helse og sosiale forhold - både generelt, og spesifikt i det tidligere Sovjetunionen. Mangelen på referanser til alkohol og alkoholkampanjen er imidlertid mer forunderlig når det dreier seg om Gorbatsjovs politikk i allminnelighet og den generelle politiske utviklingen i Sovjetunionens siste år. I en sammenligning av Krustsjov og Gorbatsjov som reformatorer nevnes ikke Gorbatsjovs første store reformforsøk overhode (Tompson 1993). Mason har på samme vis et avsnitt som heter "Gorbachev's reforms (1985-1989)", der verken alkohol eller alkoholkampanjen er nevnt (1996:42ff). Det kan være ulike og gode grunner til at alkoholspørsmålet ikke tas opp. Bortsett fra nevnte uenighet om hvor viktig alkohol er for den sosiale og helsemessige utviklingen, kan det også være fristende å forbigå kampanjen i stillhet i analyser av Gorbatsjovs politiske gjerning ettersom kampanjen kan ses som en motsetning til *glasnost* og *perestroika* - begreper mange foretrekker å huske generalsekretæren for. Treml (1991) tror at kampanjen kunne ha blitt mer pragmatisk og moderne i formen om den hadde kommet noen år senere, da *glasnost*-politikken hadde fått sitt gjennombrudd. Men andre ser altså kampanjen som en iboende del av *perestroika*'en - ikke dens motsetning (Ivanets & Lukomskaya 1990, Tarschys 1993).

Som folkehelseintervensjon kan kampanjen diskuteres i et bredt og i et snevert perspektiv. Et snevert perspektiv retter oppmerksomheten mot effekte-

ne på alkoholforbruket og hvorvidt endringer i forventet levealder kan henføres til disse endringer i alkoholforbruket. I et bredere perspektiv kan kampanjen analyseres som eksempel på mindre vellykket politisk styring og reformforsøk. I sistnevnte tilfelle handler det dels om de spesifikke problemene ved akkurat denne kampanjen. Det finnes en utbredt skepsis angående mulighetene for å utvikle alkoholtiltak i Sentral- og Øst-Europa, hvor man gjerne henviser til det mislykkede forsøket på 1980-tallet (Lehto 1995:61). Dels handler dette om et allment syn på denne typen inngrep som i allmennhet anses være ufruktbare; Partanen mener for eksempel at alkoholpolitiske tiltak ser ut til å ha marginal innvirkning på totalforbruket, spesielt om man tar hensyn til større historiske endringer som har nedtonet alkoholens rolle i moderne tid (1993:134). Dels handler dette om at alkoholpolitikk anses å være spesielt ufruktbart i Sovjetunionen/Russland, der man betrakter alkohol som en iboende del av kulturen; "the prevailing cultural norms in society were also in opposition to the restrictive style of alcohol regulations" (Korolenko et al. 1994:1283). Med dette utgangspunktet er det bare å fastslå at Sovjetunionen "won't profit from cleaning up its boozy act" (Trimble 1988:60).

I oversiktsverket *Alcohol Policy and the Public Good* oppsummerer Edwards et al. kort litteraturen om alkoholkampanjen og dens effekter. Med referanse til bl.a. Partanen (1993) nevnes både ulykker og dødsfall pga økt hjemmebrenning, knapphet på sukker og voksende svart økonomi. Samtidig påpeker man at inngrepet "utvilsomt" påvirket folkehelsen positivt (1994:129). Det er dette Tarschys kaller "the success of a failure" (1993:22); gevinstene har vært mindre synlige og påfallende enn køene og hjemmebrenningen, men ikke mindre følbare og imponerende. "In sum, it seems that while Gorbachev was not winning the argument with the public, he may have been winning a battle" (Manning 1992:57).

Sluttkommentarer

Utgangspunktet for denne artikkelen er det svært uensartede bildet som tegnes av alkoholkampanjen i Sovjetunionen i siste halvdel av 1980-tallet. Det som ved første øyekast framstår som en entydig suksess, respektive total fiasko, er i virkeligheten en kompleks og flerdimensjonal affære. En analyse av kampanjens "performance" krever da en avklaring av hvilke kriterier og perspektiver som legges til grunn for bedømmelsen. Ved å betrakte alkoholkampanjen som et "vanlig" politisk reformforsøk, kan vi analysere mål, iverksetting og

effekter for seg. Men, bortsett fra de ”tekniske” spørsmål om måloppfyllelse og effekter på folkehelse og samfunnsliv, reflekterer det varierende omdømmet også et underliggende normativt spørsmål om hvorvidt hensikten helliger midlene. Her aner vi visse interdisiplinære forskjeller, der et smalt epidemiologisk perspektiv medfører at forbedringer i sykelighet og dødelighet gis stor tyngde, mens et bredere samfunnsvitenskapelig perspektiv vil fokusere på negative politiske, økonomiske og sosiale konsekvenser, *tross* eventuell positiv innvirkning på folkehelsen. Selv om kampanjen ofte betegnes som en fiasko, gis den gjerne kreditt for en viss, mer eller mindre langvarig, positiv effekt på folkehelsen. Mange forfattere har pekt på nettopp motsetningen mellom helsemessig triumf og politisk bomskudd (Simpura 1995: 468; Haaga & Mitchell 1997:956; Ellman 1994:333).

Alkoholkampanjens blandede ettermæle viser at det alltid er vanskelig å identifisere årsakssammenhenger mellom politiske inngrep og observerte endringer i adferd – i dette tilfellet alkoholforbruk og dødelighet. Dessuten kan vi trekke den lærdom at folkehelse ikke bare er et teknisk spørsmål om rasjonelle veier til lengre og sunnere liv, men også et spørsmål om virkemidler, legitimitet og politikkens normative grunnlag. Et for snevert folkehelseperspektiv vil kunne bety at vi applauderer ethvert inngrep eller tiltak som hevdes å gi positive effekter på sykelighet og dødelighet. I tillegg er det helt åpenbart at alkohol er en spesiell vare; politiske hendelser påvirker alkoholforbruket og alkohol kan også brukes til å påvirke politikken. Diskusjonen om hvorvidt kampanjen var en forutsetning for *perestroika*, eller om den var et gammelsovjetisk feilskjær før *perestroika* og *glasnost*, peker eksempelvis på interessante koblinger mellom epidemiologi og politikk som har relevans også utover Sovjetunionens siste dager. Alkoholens rolle i transisjonsperioden etter Sovjetunionens sammenbrudd er ikke mindre interessant: I Baltikum har alkoholen spilt en viktig rolle som symbol på frihet og uavhengighet på 1990-tallet. Fordi det var viktig å markere avstand fra sovjettiden, ble frihet synonymt med fri flyt av alkohol. Drikkevaner har dessuten vært en del av nasjonsbyggingprosessen idet det ofte henvises til at russere har en annen drikkekultur enn baltere og at alkohol var et russisk verktøy for folkemord, eller i alle fall et undertrykkelsesmiddel under sovjetperioden (Seps 1992, Mikalkevicius & Sinkunas 1992). Ifølge Medvedev (1996, 43f) forsøkte russiske myndigheter bevisst å stimulere alkoholforbruket tidlig på 1990-tallet. Denne ”massenes opium” forklarer kanskje hvordan det var mulig å omfordele statlig eiendom

og overføre statsbedrifter til private eie så raskt uten å provosere fram sosial uro. I 1995, da den mest akutte fasen av reformprosessen var over, forsøkte myndighetene igjen å få en viss orden på kaoset i produksjonen, importen og omsetningen av alkohol. Vodkaen hadde spilt sin rolle som konfliktdemper i en akutt reformperiode og nå kunne den igjen gå tilbake til sin tradisjonelle rolle som inntektskilde for et sultent statsbudsjett.

Noter

¹ For en diskusjon av forholdet mellom en protestantisk og proletær etikk med hensyn til alkoholmisbruk, se Rouse & Unnithan (1993).

² Ligatsjov skriver i sine memoarer om bakgrunnen for alkoholkampanjen og viser til en økende mengde brev fra folk, spesielt mødre og hustruer, som beklager seg over alkoholmisbruket og drukkenskapen som "took away the lives of their sons and husbands and crippled their children" (1993:335). Han skriver videre at alkoholforbruket på denne tiden, dvs begynnelsen av 1980-tallet, hadde nådd et årlig nivå på 9 liter per capita - i visse regioner opptil 11 liter. Ligatsjov angir ingen kilder, men det kan tenkes at tallene stammer fra upublisert statistikk ettersom han i samme avsnitt hevder at "many scientists were sounding the alarm and forecasting the threat of degeneration of the nation's genetic stock" (s 336).

³ Dette skulle tilsvare forbruket i Norge (og Sverige) omkring 1830-1840, da hver voksen anslagsvis drakk omlag 13 liter ren alkohol per år. Brennevinet stod da for mellom 80 og 90 prosent av det totale alkoholforbruket (NOU 1995:24). I 1985 lå det registrerte forbruket per innbygger over 15 år på ca. 6 liter i Sverige og ca. 5 liter i Norge (Nordisk alkoholstatistik, <http://www.stakes.fi/tilre/nordic/kuvio1.htm>).

⁴ Uten å avvise Ligatsjovs (se ovenfor) eller Gorbatsjovs situasjonsbeskrivelse, er det rimelig å anta at de begge har interesse av å framstille utgangssituasjonen så mørkt som mulig, for derved å framvise forbedringer under sin egen regjeringstid.

⁵ "Net material product" er et nasjonalinntektsmål som ble brukt i Sovjetunionen. Målet tilsvarer den totale produksjonen av varer og "produktive" tjenester. Aktiviteter uten materielt "output" (f.eks. helsetjenester) ble altså ekskludert.

⁶ Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 7 maya 1985 g. no. 410, st. 82: O merakh no preodoleniyu p'yanstva i alkogolizma, iskoreniyu samogonovareniya. Se også *Current Digest of the Soviet Press* (1985).

⁷ Ligatsjov tilbakeviser bestemt at destruksjon av vinmarker var offisiell politikk og hans memoarer må også forstås dithen at han avviser at en slik destruksjon overhode fant sted. "Neither I personally nor the Central Committee as a whole ever gave verbal or written orders to uproot vines. The official statistics completely disprove claims of a reduction in the number of vineyards." (1993:338). Gorbatsjov strekker seg noe lenger og innrømmer at "in a few places even vineyards fell under the axe" (1996:221) - men dette nevnes som eksempel på den ekstremisme og "administrative zeal" (op.cit.) som ødela prosjektet. Hvem som eventuelt ga ordre om hva, er ikke helt klart; lokale partifolk stod ofte for den konkrete implementeringen og måtte utarbeide lokale aksjonsprogrammer og regelmessig rapportere inn hva de hadde gjort for å redusere tilgangen til alkohol (Levine 1999:65f). At det fant sted en reduksjon i vinmarksarealet forekommer mindre diskutabelt. Hvor stor reduksjonen var, og om den kvalifiserer til betegnelsen "destruksjon" (hvilket er den gjengse beskrivelsen), er mer uklart: Shkolnikov og Nemtsov (1997) angir ingen kilde når

de skriver at jordbruksarealet for vindruer ble redusert med omtrent en tredel mellom 1984 og 1987 (1997:244). White siterer offisiell statistikk fra 1988 som viser at "the area of fruit and berry plantations fell from 3.4 million hectares in 1980 to 2.9 million in 1988, and the area of vineyards fell in parallel from 1.3 to 1.1 million hectares in 1988" (1996:102), hvilket innebærer en minskning på henholdsvis 14,7 og 15,4 prosent. Senere i boken heter det at arealet falt med omtrent 25 prosent mellom 1985 og 1990 - selv om "the fall, admittedly, had begun before the campaign started" (op.cit.:151).

⁸ I Tsjekkoslovakia gjennomførte man en mildere variant av alkoholkampanjen i 1986-1988, fremst i form av et forsøk på å stagge drikkingen på arbeidsplassen og å fremme moderasjon gjennom partiinstrukser og presseoppslag. I tillegg ble prisene hevet betydelig - med 17 prosent i 1986 (Kubicka et al. 1998).

⁹ På s 85ff gjør Levine (1999) rede for de interne motsetninger og synspunkter i Gorbatsjovs nærmeste krets. Ryshkov framstår her som den fremste motstanderen mot "the extreme version of the alcohol reform" (s 85), mens Ligatsjov framstår som den mest uforsonlige "prohibitionist" (s 87). Forfatteren går ganske langt i å hevde at Gorbatsjovs rolle var relativt marginal; en reform som dette kunne selvfølgelig ikke gjennomføres uten generalsekretærens velsignelse, men "all indications are that he did not go much further than that" (s 89). Et slikt synspunkt er tidligere framført av White (1996) som påpeker hvor splittet den politiske ledelsen var i dette spørsmålet, med Ligatsjov/Solomentsev på ene ytterkant og Ryshkov på den andre (s 182). Levines tolkning av det hele er at Gorbatsjov egentlig ikke brydde seg så mye om kampanjen, at det var andre saker som var av mye større strategisk betydning. For å få arbeidsro til viktigere saker, passet det ham bra å holde de gamle museumsvokterne beskjeftiget med sitt eget prosjekt. Hans gamle rival og motstander, Ligatsjov, kunne holdes av veien - og ville få rollen som syndebukk for alle upopulære tiltak som kampanjen førte med seg. Gorbatsjov går da også ganske langt i å utpeke Ligatsjov og Solomentsev som skurkene idet han forklarer at disse to "were entrusted with monitoring the implementation of the policy" (1996:221). De startet opp med "irrepressible zeal", men "eventually they took everything to the point of absurdity" (op.cit.). Tross dette har folk pekt på Gorbatsjov, "they still do", og Levines konklusjon er at hans navn for alltid vil være forbundet med "a reform which he never initiated" (1999:97). Ligatsjov påpeker samtidig i sine memoarer at "[the campaign] was linked with my name" [min utheving], men at "the decision to declare war on drunkenness was collective" (1993:337). Det er likevel vanligst å knytte kampanjen til Gorbatsjovs navn alene, eventuelt mellomløsningen "the 'Gorbachev-Ligachev' anti-alcohol campaign" (Simpura 1995:65).

¹⁰ M.B. Levin opptre også som M.B. Levine i litteraturlisten. I avhandlingen fra 1999 skriver han sitt navn med e på slutten, og refererer til "my father, Boris M. Levin(e)" på s 10. Jeg benytter her den staveformen som opptre i den aktuelle publikasjonen. I artikkelen fra 1990 heter det altså at kampanjen "was launched in 1984", men i avhandlingen fra 1999 skriver han at "the day when the anti-alcohol warfare began [...] clearly falls on May 17, 1985" (s 49). Vedtaket ble riktignok fattet allerede 7. mai (se ovenfor), men dekretet ble ikke utstedt før 16. mai og offentliggjort dagen etterpå. Vedtaket trådte deretter formelt i kraft fra 1. juni. Levine (1999) nedtoner som nevnt Gorbatsjovs rolle i kampanjen og argumenterer derfor også med at forarbeidet til kampanjen, med andre aktører involvert, tok til lenge før Gorbatsjov kom til makten.

¹¹ Se også Joyce (1992) for en oversikt over økning i produksjon og salg av alkoholholdige drikker fra 1988.

¹² Levine begrunner dette med at de offisielle uttalelsene på dette tidspunktet ikke lenger inneholdt de samme seierstoner, og at alle vesentlige indikatorer (som statlig produksjon og salg av

alkohol) nå hadde begynt å peke oppover igjen. De lange køene og anti-alkohol retorikken fortsatte imidlertid ytterligere ett år - fram til den nevnte resolusjonen som i realiteten desavuerte kampanjen. Oktober 1988 er derfor det absolutt seneste sluttidspunktet i Levines øyne. Han påpeker samtidig at "the reform has never been officially pronounced null and void; its major legal regulations outlived the Soviet Union" (1999:48, n 4).

¹³ Forfatterne representerer det sovjetiske helseministeriets forskningscenter for medisinsk-biologiske rusproblemer.

¹⁴ Alkoholkampanjen ses av og til som en forlengelse av de initiativ Andropov tok tidlig på 1980-tallet. Andropov var den første lederen som erkjente at det sovjetiske alkoholproblemet ikke bare var en etterlevning av det kapitalistiske systemet. Andropovs innsats mot alkohol inngikk i en større aksjon for bedret arbeidsdisiplin og i håp om økonomisk effektivisering - og industriarbeidere som fremste målgruppe (Richardson 1999:5).

¹⁵ I sine memoarer gir Gorbatsjov uttrykk for at Bresjnev var unnfalende i spørsmålet om drukkskapskapen og dens negative innvirkning på hele samfunnslivet. Han refererer en historie om et tilfelle der Gromyko skal ha beklaget seg till Bresjnev over at den sovjetiske drukkskapskapen og dens innvirkning på samfunnslivet. Bresjnev lyttet tålmodig på argumentene og satt taus en stund, før han plutselig utbrøt; "'But you know, Andrei, a Russian cannot do without it...' Gromyko dropped the subject immediately" (1996:220f).

¹⁶ For en mer allmenn drøfting av bruken av kulturelle forklaringer på russisk politikk og historie, henvises til Melberg (1999).

¹⁷ En noe avvikende tolkning av situasjonen kan nevnes: I et referat fra det årlige møtet i The Alcohol Epidemiology Section of the International Council on Alcohol and Addictions, avholdt ved Aix-en-Provence i juni 1987, vises det til Jacek Moskalewicz kommentarer til Juha Partanens paper "Serious drinking, serious alcohol policy" (senere publisert i Contemporary Drug Problems - se litteraturlisten). Ifølge referatet gjør Moskalewicz et poeng av at Partanens tittel antyder at problemets store omfang i seg selv rettferdiggjør politikken "But it is not clear in fact that Russian alcohol problems are very severe; the Soviet authorities are powerful enough to manufacture symbolic meaning of anything. Symbols are important for reproducing the maintenance of power. [...] And the alcohol discussion serves as a smokescreen cloaking the systemic roots of the poor performance of the economy" (Room 1988:61).

¹⁸ Jfr. Lipsky (1980).

¹⁹ Se diskusjon om reduksjonen i jordbruksareal for vindruer i note 7.

²⁰ Levine refererer til en Goskomstat-undersøkelse i 30 regioner fra sommeren 1988, dvs når kampanjen var i ferd med å ebbe ut. Her kommer det fram at køene til alkoholutsalgene vanligvis bestod av 200-800 personer som brukte mellom 1,5 og 3 timer på å komme inn (1999:72, n63).

²¹ I sin analyse av survey-data fra Taganrog på 1990-tallet, viser Carlson og Vågerö (1998) til dels betydelig sosiodemografiske forskjeller i drikkevaner, spesielt med hensyn til utdanningsnivå.

²² Til orientering kan nevnes at i 1980 ble hvert tredje inngåtte sovjetiske ekteskap oppløst, hvorav 61 prosent på kvinnens initiativ. I nesten halvparten av tilfellene ble mannens alkoholisme oppgitt som hovedgrunn og som medvirkende årsak i resten (Gerner 1995). Se for øvrig Stack og Bankowski (1994) for en mer utførlig diskusjon av sambandet mellom alkohol og skilsmisse i Russland.

²³ Levine gjør en egen beregning, primært basert på endringer i sukksalget, der den overskytende *samogon*-produksjonen i perioden 1984-87 blir beregnet til 2,2 liter ren alkohol per capita (1999:75, n73).

²⁴ En panelstudie av nesten 11 000 deltakere i Rovenskaja oblast i Ukraina viste f.eks. en 63 pro-

sents reduksjon i antall "systematiske" alkoholbrukere fra 1983 til 1987 (Sviripa & Shpizel 1989). Kubicka et al. (1998) påviser en 26 prosent nedgang i selvrapportert (total)forbruk mellom 1983 og 1988 i sin panelstudie av tsjekkiske menn, noe de tilskriver endringer i pris og en tsjekkisk variant av alkoholkampanjen. I Estland sank alkoholforbruket fra 11,6 liter per innbygger i 1984 til 7,4 liter i 1986, videre til 5,9 liter i 1987 og opp til 6,2 liter i 1988 (Värnik 1997).

²⁵ Argumentet forutsetter at alkohol ikke er priselastisk, dvs at etterspørselen ikke påvirkes av prisendringer, hvilket motstrider generell empirisk erfaring på området (Edwards et al. 1994:110f). En prisfordobling kan da like gjerne føre til en halvering av forbruket - og dermed en uendret belastning for familiebudsjettet.

²⁶ Biologiske forskjeller mellom kvinner og menn gjør at det samme alkoholinntaket over samme tidsrom gir høyere alkoholnivå i blodet hos kvinner. Dermed er også kvinner mer utsatt for ulike skadevirkninger av alkohol på et lavere forbruksnivå enn menn (Graham et al. 1998). Tross dette, er det allment anerkjent at kvinner generelt drikker mindre enn menn (Marshall 1979:454f), også i Russland/Sovjetunionen (se f.eks. Bobak & Marmot 1999, Carlson & Vågerö 1998, Simpura & Levin 1997, Stack & Bankowski 1994), selv om forholdstallet mellom kjønnene varierer mellom aldersgruppene. Whites observasjon gjelder de yngre årsklasser (han bruker begrepene "girls" og "boys"), men det er ikke klart hvilken aldersgruppe dette nye forbruksmønsteret eventuelt gjelder. Som belegg for sine påstander anfører White her to avisartikler, *Argumenty i fakty* og *Literaturnaya gazeta*. Når det gjelder Whites bruk av kilder, viser jeg til Reitan (1998).

²⁷ Se også Balkaus (1999) kommentar til Bobaks og Marmots artikkel.

²⁸ Forfatterne påpeker imidlertid at utviklingen raskt snudde og at fallet har vært enda større etter Sovjetunionens sammenbrudd.

²⁹ I samme antologi hevder imidlertid Anderson og Silver at dødelighetsnedgangen etter 1985 fant sted i flere aldersgrupper, hos begge kjønn, og i befolkningsgrupper som ikke er kjent for sitt høye alkoholkonsum. Selv om kampanjen kan ha bidratt til en del av forbedringen i dødelighetsraten i perioden 1986-87, "it does not seem plausible that this campaign could have had such a similar and virtually simultaneous effect on both males and females in every Soviet republic" (s 325). De mener da at vi må søke alternative forklaringer enn alkoholkampanjen, for eksempel at mortalitetsnedgangen er en statistisk artefakt (1994: 297).

³⁰ Sambandet kan også uttrykkes slik: $y = 73,2 - 0,79 x$, der y er forventet levealder for menn og x er gjennomsnittlig alkoholforbruk per år i perioden 1984-86. Den tilsvarende ligningen for kvinner er $y = 77,9 - 0,34 x$. Dette betyr at for hver liter det gjennomsnittlige alkoholforbruket øker, vil den forventede levealderen synke med 0,79 år for menn og 0,34 år for kvinner. Nemtsov påpeker imidlertid at det lineære sambandet sannsynligvis bare gjelder når gjennomsnittsforbruket overskrider 8-10 liter per år.

³¹ Flere studier har pekt på de negative helsemessige effektene av et slikt drikkemønster (Chenet et al. 1998, McKee & Britton 1998, Paunio 1997).

³² Se Corrao et al. (1997) og Edwards et al. (1994) for en diskusjon av tidsaspektet i forholdet mellom alkoholforbruk og dødelighet fra levercirrhose på makronivå.

³³ Uten noen direkte kildehenvisning viser Manning til en nedgang i alkoholrelatert kriminalitet på 26 prosent fram til juni 1987. Samtidig sank antall avrussninger med en tredel. Men i desember samme år ble det rapportert en fordobling av antall tilfeller av drukkenskap på jobben (1992:55).

³⁴ Ifølge Mikalkevicius og Sinkunas (1992: 61) økte forekomsten av alkoholisme i denne perioden og sank først etter 1988 – en forsinket effekt av kampanjen (se ovenfor). Forekomsten av alkoholpsykoser og alkoholrelaterte dødsfall fortsatte deretter å falle, samtidig som narkotikabruken

viste en stigning. Forfatterne antyder imidlertid ingen direkte årsakssammenheng mellom den økte narkotikabruken og alkoholkampanjen.

35 Hvorvidt alkoholkampanjen aktivt ble brukt imot Gorbatsjov eller noen annen i toppledelsen er et spørsmål som ligger utenfor rammen av denne artikkelen. La det bare være sagt at Ligatsjov såvidt drøfter dette i sine memoarer. Han mener at motstanden mot kampanjen "coincided with an aggravation of the political situation in society" og at motbøren fremst kom fra "the 'foremen of perestroika' and the government, for which it was easier to patch up the budget by selling vodka". Videre henviser han til visse "pseudodemocrats" som "were clearly pursuing a political agenda in the 'anti-anti-alcohol' campaign. Denne motkampanjen var imidlertid fremst rettet mot Ligatsjov, ifølge ham selv (1993:338). Den eneste som nevnes med navn i sammenhengen, uten at det framgår om han tilhører "pseudodemokratene", er Anatolij Sobtsjak. Som borgermester i St. Petersburg grep han resolutt inn mot kuppforsøket mot Gorbatsjov i 1991.

36 Det vanligste svaret på spørsmålet "Hva er, i Deres mening, årsaken til dagens problemer i Sovjetunionen?" var, både i 1988 og 1989, "korrupsjon, alkoholisme og tyveri" (Wyman 1997:55). Til tross for at dette gitte svaralternativet består av flere ulike elementer, mener forfatteren at alkoholisme fortsatt ble ansett som et dominerende onde. For øvrig viser både Gorbatsjov og Ligatsjov til folkelig oppslutning i sine memoarer. Førstnevnte har et relativt nyansert bilde av situasjonen; "At first the general public (I am not speaking of inveterate drunkards) approved this decision, but the way it was implemented raised doubts, followed by growing dissatisfaction and even open animosity" (1996:221). Ligatsjov er derimot mer kategorisk og hevder at "the majority of people were solid backers of the battle against drunkenness and alcoholism" (1993:338).

37 Kontorovich mener Gorbatsjov var grunnleggende konservativ når det gjelder innholdet i politikken ettersom "most of the policies adopted or vigorously pressed by Gorbachev are based on central planning and commands" (1987:45). Denne oppfatningen støttes også av f.eks. Mieszowski og Soligo som hevder at "early economic reforms promulgated by the Gorbachev government followed typical Soviet reform patterns", og at man i stedet for en grunnleggende systemendring forsøkte å forbedre det eksisterende systemet (1996:24). Se også McFaul (1993:10f) for diskusjon om Gorbatsjov som endringsagent eller "revolutionary transformer".

Referanser

- Anderson, B.A., Silver, B.D. (1994) "A Comparison of Soviet Mortality in the Working Ages", s 295-338 i Lutz, W. & Scherbov, S. & Volkov, A. (red) *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London/New York: Routledge.
- Andreev, E.M. (1994) "Life Expectancy and Causes of Death in the USSR", s 279-293 i Lutz, W. & Scherbov, S. & Volkov, A. (red) *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London/New York: Routledge.
- Balkau, B. (1999) "All the Evidence Points to Alcohol being Implicated in the Recent Changes in Mortality in Russia", *Annals of Epidemiology* 9 (6): 339-340.
- Becker, C.M., Hemley, D.D. (1998) "Demographic Change in the Former

- Soviet Union During the Transition Period”, *World Development* 26 (11): 1957-1975.
- Bennett, N.G., Bloom, D.E., Ivanov, S.F. (1998), ”Demographic Implications of the Russian Mortality Crisis”, *World Development* 26 (11): 1921-1937.
- Bialer, S. (1986) *The Soviet Paradox. External Expansion, Internal Decline*. London: I.B. Tauris & Co.
- Blaney, J., Gfoeller, M. (1993) ”Lessons from the Failure of Perestroika”, *Political Science Quarterly* 10 (3): 481-496.
- Blum, A., Monnier, A. (1989) ”Recent Mortality Trends in the U.S.S.R.: New Evidence”, *Population Studies* 43: 211-241.
- Bobak, M., Marmot, M. (1999) ”Alcohol and Mortality in Russia: Is it Different than Elsewhere?”, *Annals of Epidemiology* 9 (6): 335-338.
- Boutenko, I.A., Razlogov, K.E. (1997) *Recent Social Trends in Russia 1960-1995*. McGill-Queen’s University Press.
- Brainerd, E. (1998) ”Market Reform and Mortality in Transition Economies”, *World Development* 26 (11): 2013-2027.
- Brown, A. (1996) *The Gorbachev Factor*. Oxford: Oxford University Press.
- Buckley, M. (1993) *Redefining Russian Society and Polity*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Carlson, P., Vågerö, D. (1998) ”The Social Pattern of Heavy Drinking in Russia during Transition”, *European Journal of Public Health* 8 (4): 280-285.
- Chen, L.C., Wittgenstein, F., McKeon, E. (1996) ”The Upsurge of Mortality in Russia: Causes and Policy Implications”, *Population Development Review* 22 (3): 517-530.
- Chenet, L., McKee, M., Leon, D., Shkolnikov, V., Vassin, S. (1988) ”Alcohol and Cardiovascular Mortality in Moscow; New Evidence of a Causal Association”, *Journal of Epidemiological Community Health* 52 (12): 772-774.
- Cockerham, W.C. (1997) ”The Social Determinants of the Decline of Life Expectancy in Russia and Eastern Europe: A Lifestyle Explanation”, *Journal of Health and Social Behaviour* 38 (2): 117-130.
- Connor, W.D. (1971) ”Alcohol and Soviet Society”, *Slavic Review* 30 (3): 570-589.
- Corrao G., Ferrari P., Zambon A., Torchio P. (1997) ”Are the Recent Trends in Liver Cirrhosis Mortality Affected by the Changes in Alcohol

- Consumption? Analysis of Latency Period in European Countries”, *Journal of Studies on Alcohol* 58 (5): 486-494.
- Darialova, N. (1991) ”Vodka: The Opiate of the Masses”, *Forbes* 147 (4): 96-98.
- Davis, R.B. (1994) ”Drug and Alcohol Use in the Former Soviet Union: Selected Factors and Future Considerations”, *International Journal of Addiction* 29 (3): 303-323.
- DeBardleben, J. (1997) *Russian Politics in Transition*. Boston: Houghton Mifflin Comp.
- Deev, A., Shestov, D., Abernathy, J., Kapustina, A., Muhina, N., Irving, S. (1998) ”Association of Alcohol Consumption to Mortality in Middle-Aged U.S. and Russian Men and Women”, *Annals of Epidemiology* 8 (3): 147-153.
- Deutscher, I. (1976) ”Toward Avoiding the Goal-Trap in Evaluation Research”, s 249-268 i Abt, C.C. (red) *The Evaluation of Social Programs*. Beverly Hills: SAGE.
- Dorman, N.D., Towle, L.H. (1991). ”Initiative to Curb Alcohol Abuse and Alcoholism in the former Soviet Union”, *Alcohol Health & Research World* 15 (4): 303-307.
- Easton, D. (1965) *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Edwards, G. et al. (1994) *Alcohol Policy and the Public Good*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellman, M. (1994) ”The Increase in Death and Disease under ‘Katastroika’”, *Cambridge Journal of Economics* 18 (4): 329-355.
- Feshbach, M., Rubin, A. (1991) ”Health Care in the USSR” s 68-84 i Adam, J. (red) *Economic Reforms and Welfare Systems in the USSR, Poland and Hungary*. London: MacMillan.
- Gerner, K. (1995) ”Från Gorbatsjovs Sovjet till Gorbatschows Ryssland”, *Nordisk alkoholtidskrift* 12 (2): 80-89.
- Gilinskiy, Y. (1997) ”Deviant Behaviour in St Petersburg”, *International Journal of Urban and Regional Research* 21 (3): 454-466.
- Gorbachev, M.S. (1996) *Memoirs*. New York: Doubleday.
- Graham, K., Wilsnack, R., Dawson, D., Vogeltanz, N. (1998) ”Should Alcohol Consumption Measures be Adjusted for Gender Differences?”, *Addiction* 93 (8): 1137-1147

- Gray, M. (1993) "Drowning their Sorrows", *Maclean's* 106(20): 26.
- Haaga, J.G., Mitchell, F. (1997) "Consumption of Alcohol and Mortality in Russia", *The Lancet* 350 (Sept.):956.
- Holden, C. (1989) "Soviets Seek U.S. Help in Combating Alcoholism", *Science* 246(17 Nov.): 878-879.
- Ivanets, N.N., Lukomskaya, M.I. (1990) "The USSR's New Alcohol Policy", *World Health Forum* 11 (3): 246-252.
- Joyce, W. (1992) "The Battle Continues: Gorbachev's Anti-Alcoholism Policies", s 95-113 i Joyce, W. (red) *Social Change and Social Issues in the Former USSR*. New York: St. Martin's Press.
- Kerimi, N. (1996) "A View of Alcohol Policy and the Public Good from Turkmenistan", *Addiction* 91 (6): 775-778.
- Kingkade, W.W. (1988) "Recent and Prospective Population Growth in the U.S.S.R.: 1979-2025", *Soviet Geography* 29 (4): 394-412.
- Kontorovich, V. (1987) "Labor Problems and the Prospects for Accelerated Economic Growth", s 30-51 i Friedberg, M. & Isham, H. (red) *Soviet Society under Gorbachev*. Armonk, New York: Sharpe.
- Korenevskaya, E. (1966) "Combating Alcoholism in the USSR", *Quarterly Journal of Studies on Alcohol, Part A*, 27 (1): 97-102.
- Korolenko, C., Minevich, V., Segal, B. (1994) "The Politicization of Alcohol in the USSR and its Impact on the Study and Treatment of Alcoholism", *International Journal of the Addictions* 29 (10): 1269-1285.
- Kramer, J. M. (1991) "Drug Abuse in the USSR", s 94-118 i Jones, A. & Connor, W.D. & Powell, D.E. (red) *Soviet Social Problems*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Krumins, J. (1994) "Changing Mortality Patterns in Latvia, Lithuania, and Estonia", s 403-419 i Lutz, W. & Scherbov, S. & Volkov, A. (red) *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London/New York: Routledge.
- Krumins, J., Zvidrins, P. (1992) "Recent Mortality Trends in the Three Baltic Republics", *Population Studies* 46 (2): 259-273.
- Kubicka, L., Csemy, L., Duplinsky, J., Kozeny, J. (1998) "Czech Men's Drinking in Changing Political Climates 1953-93: A Three-Wave Longitudinal Study", *Addiction* 93 (8): 1219-1232.
- Lane, D., Ross, C. (1994) "Limitations of Party Control: The Government Bureaucracy in the USSR", *Communist and Post-Communist Studies* 27

(1): 19-38.

- Lehto, J. (1995) "Alcohol Policy in a Changing Eastern Europe", *Nordisk alkoholtidskrift* 12 (English supplement): 61-72.
- Lehto, J. (1997) "Alcohol and the Future Health of Europe", *Addiction* 92 (Supplement): 91-96.
- Leon, D.A., Chenet, L., Shkolnikov, V.M., Zakharov, S., Shapiro, J., Rakhmanova, G., Vassin, S., McKee, M. (1997) "Huge Variation in Russian Mortality Rates 1984-94. Artefact, Alcohol, or what?", *The Lancet* 350 (9075): 383-388.
- Leon, D.A., Shkolnikov, V.M. (1998) "Social Stress and the Russian Mortality Crisis", *Journal of the American Medical Association* 279 (10): 790-791.
- Levin, B.M. (1997) "Main Factors of Alcohol Consumption under Conditions of Rapid Social Changes: An essay on Russia" s 33-58 i Simpura, J. & Levin, B.M. (red) *Demystifying Russian Drinking*. Helsinki: STAKES, Research report 85.
- Levin, B.M. (1998) "Principal Factors of the Spread of Alcoholism in Society in a Time of Social Changes", *Russian Social Science Review* 39 (6): 38-50.
- Levin, B.M., Levin, M.B. (1990) "The Anti-Alcohol Campaign in the USSR - a Dubious Success", *World Health Forum* 11 (3): 253-256.
- Levine, M.B. (1999) *The 1985 Alcohol Reform in the USSR: A Case of Rejected Moral Reform*. Hamilton, Ontario: McMaster University, dissertation.
- Ligachev, Y. (1993) *Inside Gorbachev's Kremlin. The Memoirs of Yegor Ligachev*. New York: Pantheon Books.
- Lipsky, M. (1980) *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Little, R.E. (1998) "Public Health in Central and Eastern Europe and the Role of Environmental Pollution", *Annual Review of Public Health* 19: 153-172.
- Luzhnikov, E.A., Nemtsov, A.V., Nechaev, A.K. (1989) "Dinamika otravleniy psikhotropiheskimi veshchestvami v Moskve v 1984-1987", *Voprosy nar kologii* 4: 40-41.
- Manning, N. (1992) "Social policy in the Soviet Union and its Successors", s 31-66 i Deacon, B. (red) *The New Eastern Europe. Social Policy Past, Present and Future*. London: Sage.
- Marcy, S. (1992) "From Gorbachev to Yeltsin. The Collapse of the USSR and

- the Destiny of Socialism”, *Workers World* 7 Nov.
- Marshall, M. (red) (1979) *Beliefs, Behaviors, & Alcoholic Beverages. A Cross-Cultural Survey*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Mason, D.S. (1996) *Revolution and Transition in East-Central Europe*. Boulder, Col.: Westview Press.
- McFaul, M. (1993) ”Party Formation after Revolutionary Transitions: The Russian Case”, s 7-28 i Dallin, A. (red) *Political Parties in Russia*. University of California, Berkeley: International and Area Studies, report no. 88.
- McKee, M., Britton, A. (1998) ”The Positive Relationship between Alcohol and Heart Disease in Eastern Europe: Potential Physiological Mechanisms”, *Journal of the Royal Society of Medicine* 91 (8): 402-407.
- Melberg, H.O. (1999) ”Kommer russerne fra Mars? Om bruken av kulturelle trekk som forklaringsvariabel i russisk historie”, *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 15(4): 313-337.
- Mezentseva, E., Rimachevskaya, N. (1990) ”The Soviet Country Profile: Health of the U.S.S.R. Population in the 70s and 80s - An Approach to a Comprehensive Analysis”, *Social Science and Medicine* 31 (8): 867-877.
- Mieszowski, P., Soligo, R. (1996) ”Economic Change in Russia: 1985-95”, *Problems of Post-Communism* 43 (3): 23-37.
- Mikalkevicius, A., Sinkunas, S. (1992) ”Ideology and Alcohol Problems in Lithuania”, s 53-67 i Simpura, J. & Tigerstedt, C. (red) *Social Problems around the Baltic Sea*. Helsinki: NAD, nr. 21.
- Moskalewicz, J., Zielinski, A. (1995) ”Poland”, s 224-236 i Heath, D.B. (red) *International Handbook on Alcohol and Culture*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Nemtsov, A.V., Krasovsky, C.S. (1996) ”An Overview of National and Local Alcohol-Related Problems in the CIS”, *Drugs: Education, Prevention and Policy* 3 (1): 21-28.
- Nemtsov, A.V., Shkolnikov, V.M. (1995) ”Alcohol Problems in Russia”, *World Health* 48 (4): 20.
- Nemtsov, A.V. (1997) ”Smertnost’ naseleniya i potreblenie alkogolya v Rossii”, *Zdravookhranenie* (2): 31-34.
- Nemtsov, A.V. (1998) ”Alcohol-Related Harm and Alcohol Consumption in Moscow Before, During, and After a Major Anti-Alcohol Campaign”, *Addiction* 93 (10): 1501-1510.

- Nemtsov, A.V., Nechaev, A.K., Panchenko, L.A. (1989) "Potreblenie alkogolya i alkogol'nye psikhozy", *Nevropatologiya* (2): 93-97.
- Notzon, F.C., Komarov, Y.M., Ermakov, S.P., Sempos, C.T., Marks, J.S., Sempos, E.V. (1998) "Causes of Declining Life Expectancy in Russia", *Journal of American Medical Association* 279(10): 793-800.
- NOU 1995:24 *Alkoholpolitikken i endring?*
- Partanen, J. (1987) "Serious Drinking, Serious Alcohol Policy: The Case of the Soviet Union", *Contemporary Drug Problems* 14 (2): 507-538.
- Partanen, J. (1993) "Failures in Alcohol Policy: Lessons from Russia, Kenya, Truk and History", *Addiction* 88 (Suppl.): 129-134.
- Paunio, M. (1997) "Excessive Alcohol Intake - the Reason why Russia is the Only Culture where 'Good' Cholesterol Appears to be 'Bad' Cholesterol", s 175-191 i Simpura, J. & Levin, B.M. (red) *Demystifying Russian Drinking*. Helsinki: STAKES, Research report 85.
- Powell, D.E. (1985) "The Emerging Health Crisis in the Soviet Union", *Current History* 84 (504): 325-328, 339-340.
- Powell, D.E. (1991) "Ageing and the Elderly", s 172-193 i Jones, A. & Connor, W.D. & Powell, D.E. (red) *Soviet Social Problems*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Pressman, J.L. & Wildavsky, A. (1973) *Implementation: How Great Expectations in Washington are Dashed in Oakland; Or, Why it's Amazing that Federal Programs Work at All*. Berkeley, Cal.: University of California Press.
- Reitan, T.C. (1998). Bokanmeldelse av Stephen White: Russia Goes Dry. *European Journal of Public Health*, 8 (1): 94-95.
- Richardson, Erica (1999) *The Struggle for Sobriety: Anti-Alcohol Campaigning under Gorbachev and Yeltsin*. Birmingham: Centre for Russian and East European Studies, REES 99/1.
- Rimashevskaja, N. (1993) "The Individual's Health is the Health of Society", *Russian Social Science Review* 34 (4): 56-68.
- Room, R. (1988) "Editorial material", *The Drinking and Drug Practices Surveyor* 22 (1): 61-67.
- Rouse, T.P., Unnithan, N.P. (1993) "Comparative Ideologies and Alcoholism: The Protestant and Proletarian Ethics", *Social Problems* 40 (2): 213-227.
- Ryan, M. (1995) "Alcoholism and Rising Mortality in the Russian Federation", *British Medical Journal* 310 (6980): 646-648.

- Sakwa, R. (1990) *Gorbachev and his Reforms 1985-1990*. London: Philip Allan.
- Segal, B.M. (1990) *The Drunken Society. Alcohol Abuse and Alcoholism in the Soviet Union. A Comparative Study*. New York: Hippocrene Books.
- Sergeyev, V.M. (1998) *The Wild East. Crime and Lawlessness in Post-Communist Russia*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.
- Shkolnikov, V.M., Cornia, G.A., Leon, D.A., Meslé, F. (1998) "Causes of the Russian Mortality Crisis: Evidence and Interpretations", *World Development* 26 (11): 1995-2011.
- Shkolnikov, V.M., Meslé, F. (1996) "The Russian Epidemiological Crisis as Mirrored by Mortality Trends", s 113-161 i DaVanzo, J. (red) *Russia's Demographic Crisis*. Santa Monica, Cal.: Rand Corp., *Conference proceedings* 124.
- Shkolnikov, V.M., Nemtsov, A.V. (1997) "The Anti-Alcohol Campaign and Variations in Russian Mortality", s 239-261 i Bobadilla, J.L. & Costello, C.A. & Mitchell, F. (red) *Premature Death in the New Independent States*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Shkolnikov, V.M., Vassin, S.A. (1994) "Spatial Differences in Life Expectancy in European Russia", s 379-402 i Lutz, W. & Scherbov, S. & Volkov, A. (red) *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London/New York: Routledge.
- Shurygina, I.I. (1997) *Standards of Alcohol Behaviour. Male and Female Alcohol Behaviour Norms, Using Materials from Moscow Surveys of 1993-94*. Paper presented at seminar of Swedish-Russian Working Group on Economy, Society and Health. Moscow, May 23 and 24.
- Sidorov, P.I. (1995) "Russia", s 237-253 i Heath, D.B. (red) *International Handbook on Alcohol and Culture*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Simpura, J., Levin, B.M. (1997) "Demystifying Russian Drinking: An Introduction", s 7-30 i Simpura, J. & Levin, B.M. (red) *Demystifying Russian Drinking*. Helsinki: STAKES, Research report 85.
- Simpura, J. (1995) "Alcohol in Eastern Europe: Market Prospects, Prevention Puzzles", *Addiction* 90 (4): 467-470.
- Stack, S., Bankowski, E. (1994) "Divorce and Drinking: An Analysis of Russian Data", *Journal of Marriage and the Family* 56 (4): 805-812.
- Sviripa E.S., Shpizel R.S. (1989) "Nekotorye itogi bor'by s p'yanstvom, alko

- golizmom i toksikomaniyami v sel'skoy mestnosti v Rovenskoj oblasti. *Socialnaia Gigiena*", *Organizaciia Zdravoohraneniia i Istoriia Mediciny* 20: 55-58.
- Tarschys, D. (1993) "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985-88", *Europe-Asia Studies* 45 (1): 7-25.
- Tomass, M. (1998) "Mafianomic: How did Mob Entrepreneurs Infiltrate and Dominate Russian Economy?", *Journal of Economic Issues* 32 (2): 565-574.
- Tompson, W.J. (1993) "Krushchev and Gorbachev as Reformers: A Comparison", *British Journal of Political Science* 23 (1): 77-105.
- Treml, V. (1987a) "A Noble Experiment? Gorbachev's Antidrinking Campaign", s 52-75 i Friedberg, M. & Isham, H. (red) *Soviet Society under Gorbachev. Current Trends and the Prospects for Reform*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Treml, V. (1987b) "Alcohol Abuse and the Quality of Life in the Soviet Union", s 151-162 i Herlemann, H. (red) *Quality of Life in the Soviet Union*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Treml, V. (1991) "Drinking and Alcohol Abuse in the USSR in the 1980s", s 119-136 i Jones, A. & Connor, W.D. & Powell, D.E. (red) *Soviet Social Problems*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Treml, V. (1997) "Soviet and Russian Statistics on Alcohol Consumption and Abuse", s 220-238 i Bobadilla, J.L. & Costello, C.A. & Mitchell, F. (red) *Premature Death in the New Independent States*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Trimble, J. (1988) "Soviets Seek Stills as Spirits Sink", *U.S. News & World Report* 22 Feb.: 59-60.
- Tulchinsky, T.H., Varavikova, E.A. (1996) "Addressing the Epidemiologic Transition in the Former Soviet Union: Strategies for Health System and Public Health Reforms in Russia", *American Journal of Public Health* 86 (3): 313-320.
- United Nations Development Programme (1995) *Human Development Report*, Ukraina. New York: UNDP.
- Värnik, A. (1997) *Enesetapud Eestis (Suicide in Estonia) 1965-1995*. Tallinn.
- Walberg, P., McKee, M., Shkolnikov, V., Chenet, L., Leon, D.A. (1998) "Economic Change, Crime, and Mortality Crisis in Russia: Regional Analysis", *British Medical Journal* 317 (7154): 312-318.

- Wasserman, D., Varnik, A., Eklund, G. (1994) "Male Suicides and Alcohol-Consumption in the former USSR", *Acta Psychiatrica Scandinavia* 89 (5): 306-313.
- Wasserman, D., Varnik, A., Eklund, G. (1998) "Female Suicides and Alcohol Consumption during Perestroika in the former USSR", *Acta Psychiatrica Scandinavia* 394 (Supplement): 26-33.
- Watson, P. (1995) "Explaining Rising Mortality among Men in Eastern Europe", *Social Science and Medicine* 41 (7): 923-934.
- Weiss, C.H. (1987) "Where Politics and Evaluation Research Meet", s 47-70 i Palumbo, D.J. (red) *The Politics of Program Evaluation*. Newbury Park, Cal.: Sage.
- Wettig, G. (1997) "The Transformation from the Cold War to Today's Challenges", *German Foreign Affairs Review* 48 (2): 107-116.
- White, S. (1990) *Gorbachev in Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, S. (1996) *Russia Goes Dry. Alcohol, State and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WHO Regional Office for Europe, Country Profile: Estonia (URL: <http://www.who.dk/>), Oppdatert 1. desember 1997.
- Wyman, M. (1997) *Public Opinion in Postcommunist Russia*. Basingstoke: MacMillan.
- Zaigraev, G.G. (1997) "Gosudarstvennaya politika kak faktor alkogolizatsii naseleniya" [State Policy as a Factor of Alcoholisation of the Population], *Sotsiologicheskie Issledovaniya* 24 (4): 109-116.
- Zatonski, W.A., McMichael, A.J., Powles, J.W. (1998) "Ecological Study of Reasons for Sharp Decline in Mortality from Ischaemic Heart Disease in Poland since 1991", *British Medical Journal* 316: 1047-1051.
- Zvidrins, P., Krumins, J. (1993) "Morbidity and Mortality in Estonia, Latvia and Lithuania in the 1980's", *Scandinavian Journal of Social Medicine* 21 (3): 150-158.
- Åslund, A. (1991) "Gorbachev, Perestroika, and Economic Crisis", *Problems of Communism* 40 (1-2): 18-41.

Abstract

The operation was unsuccessful, but the patient survived. Varying assessments of the last anti-alcohol campaign in the Soviet Union

One of the most widely discussed factors behind fluctuations in mortality in Russia and the former Soviet Union is the so-called Gorbachev anti-alcohol campaign, which was launched in 1985. This large-scale natural experiment in alcohol policy has since then produced very mixed reviews, partly described as successful although more often depicted as a failure. The article presents the wide variety of assessments, and discusses the underlying criteria on which these assessments are made. These criteria most often pertain to the campaign's goals, implementation, effects and the overall judgement is closely linked to the chosen time perspective. The effects include changes in life expectancy, alcohol consumption (registered as well as illicit), mortality, crime, in addition to other political, social and fiscal consequences. The varied assessments also point to a schism between a narrowly focused epidemiological view of the campaign and a more general sociological and normative approach.

Key words: anti-alcohol campaign, Soviet Union, public health, alcohol policy